

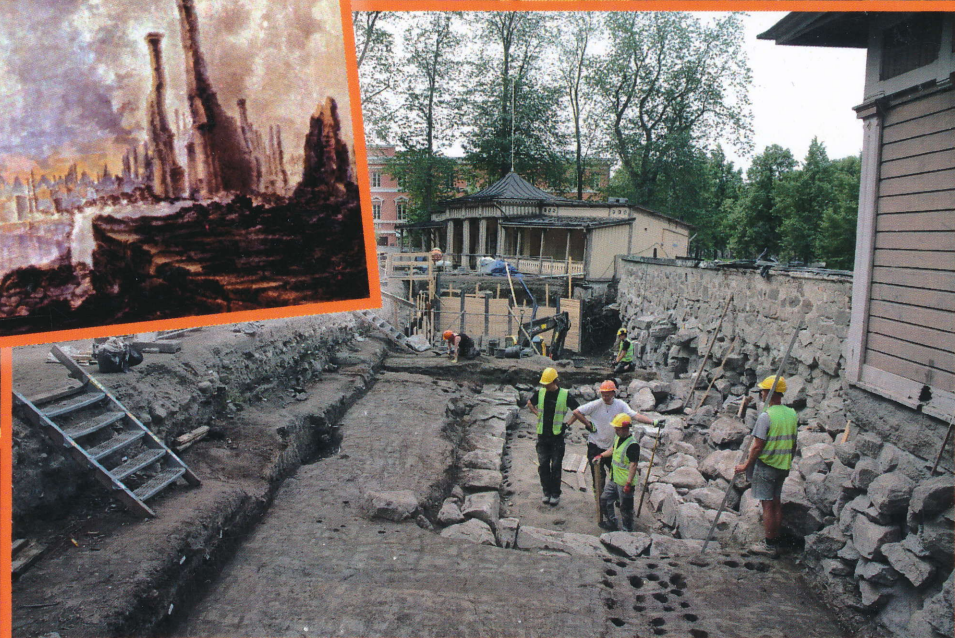
Arkeologia nyt!

Arkeologi nu!

1/2011



*Palaneen käryä
Brahen- ja Porthanin-
puistoissa*



Arkeologia nyt!

Arkeologi nu!

1/2011

14. vuosikerta

Julkaisija

Turun Maakuntamuseon ystävät
– Åbo Landskapsmusei vänner ry
Arkeologian jaosto
– Arkeologi sektionen
PL 286, 20101 Turku

Puheenjohtaja Lauri Viinikkala

Vastaava päätoimittaja:

Lauri Viinikkala
Hämeenkatu 14 D 71
20500 Turku
puh. 040 767 9085
laalvi@utu.fi

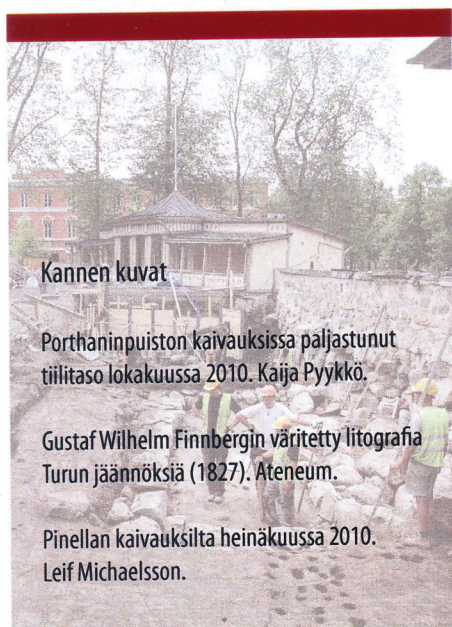
Toimituskunta:

Jaana Airola, Heimo Kumlander,
Leif Michaelsson, Markku Lemmetti,
Maria Pulli, Kaija Pyykkö

Toimitus ja taitto: Heli Kytölä

Painopaikka: Konturo, Turku

ISSN 1236 – 4827



Kannen kuvat

Porthaninpuiston kaivauksissa paljastunut
tiilitaso lokakuussa 2010. Kaija Pyykkö.

Gustaf Wilhelm Finnbergin väritetty litografia
Turun jäännöksiä (1827). Ateneum.

Pinellan kaivauksilta heinäkuussa 2010.
Leif Michaelsson.

Tässä lehdessä:

- 3** Museot ja ystävähdistykset tarvitsevat toisiaan
4 Harrastajat inventoimassa, koekuopittamassa ja seulomassa
Ammattiarkeologien mukana vähän avustamassakin



Punaisten sadetakkien koekuopitusjoukko Kaarinan Tammenmäessä,
vas. Tuula Heikkurinen-Montell, Heljä Brusila, Kaija Pyykkö, Markku
Lemmetti, Jaana Airola ja Maria Pulli. Kuva: Veikko Huhta

- 7** Avauksia Ala-Satakunnan esihistoriaan
Kirjaesittely
8 Mestattu rakennusmestari ja muita kertomuksia
Kansantarinoita Vakka-Suomen kirkoista
13 Jäämejä Jääskestä idäntielle
Rautakautisia löytöjä Ruokolahdelta
18 Muinaisesineen monet kerrokset
Piispansaunan arkeologista tarkastelua
21 Tarinoita maan alta - Arkeologisia löytöjä Rauman seudulta
Keraaminen lelukoira ja muita löytöjä näyttelyssä



Keraaminen lelukoira on löydetty vuonna
1976 Vanhan Rauman kaivauksilla.

- 22** Astetta innokkaampia arkeologeja
Lasten kanssa kaivauksilla Aboa Vetus -museumissa
24 Palaneen käryä
Turun Brahenpuiston ja Porthaninpuiston kaivausten esiin tuomaa

Museot ja ystäväyhdistykset — tarvitsevat toisiaan —

Museoiden ystäväyhdistyksillä on tärkeä rooli osana museoiden toimintaa. Ystäväyhdistykseen jäseniksi tulee hyvin erilaisia ihmisiä, mutta löytyy heistä silti yksi yhteinen piirre, nimittäin suuri kiinnostus museoita kohtaan. Ystäväyhdistysten jäsenet saavat yleensä tiettyjä etuja, kuten kutsuja näyttelyiden avajaisiin tai alennuksia museoiden sisäänkäynnistä ja museokauppatuotteista. Ystäväyhdistysten toiminnan lähtökohtana on kuitenkin kiinnostuksen lisäksi myös halu tukea ja kehittää museoita. Taidemuseoiden ystäväyhdistykset ovat esimerkiksi kerätyillä varoilla hankkineet taideteoksia museoiden kokoelmiin. Uskon, että tulevaisuudessa ystäväyhdistyksillä on yhä keskeisempi rooli museoiden toiminnassa. Voi vain toivoa, että jatkossakin löytyy sellaisia entusiasteja, jotka haluavat olla mukana ylläpitämässä ja kehittämässä museoiden toimintaa.

Turussa ja Varsinais-Suomessa museonystävien yhdistyksenä on vuodesta 1983 saakka toiminut Turun maakuntamuseon ystävät ry. Yhdistys on toimintansa aikana tarjonnut jäsenilleen mielenkiintoista ohjelmaa, mutta se on myös omalta osaltaan ollut tukemassa ensin Turun maakuntamuseon ja nyt vuoden 2009 alussa perustetun Turun museokeskuksen toimintaa. Turun museokeskus suurena museona voi tarjota mitä parhaimmat mahdollisuudet ystäväyhdistyksen toiminnalle. Turun museokeskuksen ja sen edeltäjien toiminnassa arkeologialla on aina ollut merkittävä rooli. Tämän vuoksi on ollut luontevaa, että myös ystäväyhdistyksessä toimii aktiivinen arkeologian jaosto. Uudistuksen myötä myös Turun kaupungin taidekokoelmat ja taidemuseo, Wäinö Aaltosen museo, tulivat osaksi uutta Museokeskusta. Tämän seurauksena museon ystäväyhdistyksessä aloitti toimintansa myös taidejaosto. On hienoa, että ystäväyhdistyksen toiminta on tullut entistä monipuolisemmaksi. Ystäväyhdistyksellä on kuitenkin myös selkeä rooli museon tukijoina. Haasteena jatkossa onkin kehittää yhdistyksen toiminta sellaiseksi, että mukana on paljon asiasta innostuneita ja että toiminta samalla omalta osaltaan täydentää ja rikastuttaa Turun museokeskuksen tarjontaa.

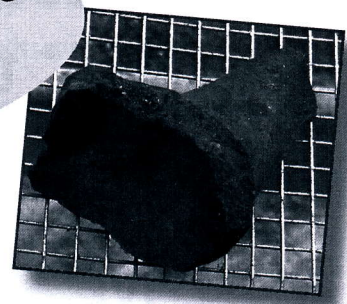
Tänä vuonna elämme täällä Turussa poikkeuksellisen kulttuuririkasta vuotta. Toivotankin lopuksi kaikille lukijoille erittäin riemukasta kulttuuripääkaupunkivuotta 2011!

Petteri Järvi

Intendentti

Turun museokeskus

Harrastajat mukana inventoimassa, koekuopittamassa ja seulomassa



Turun keskustassa on 2000-luvulla tehty eri syistä useita arkeologisia kaivauksia keskiaikaisen kaupungin alueella. Kaupunkilaiset ovat päässeet seuraamaan näitä kaivauksia kuopan reunoilta ja voineet ihastella arkeologien työskentelyä ja ihmetellä maasta paljastuvaa kaupungin menneisyyttä. Vuosina 2005 – 2006 kaivettiin kolmessa kohtaa aivan tuomiokirkon vieressä. Kyseessä oli kaupungin lahja 775-vuotiaan Turun asukkaille, Varhainen Turku-tutkimushanke, jossa arkeologian keinoin haluttiin selvittää Turun kaikkein varhaisimpia vaiheita, jopa Turun syntyä.

Hankkeen päärahoittaja oli Turun kaupunki ja toteuttaja Turun maakuntamuseo. Kaivauksista ja löydöistä tiedotettiin laajasti ja monella tavalla. Kaupunkilaisten kannalta oli ehkä mielenkiintoisinta kuulla kuoppien laidalla PR-arkeologien selostusta, mitä juuri nyt oli näkyvissä ja mitä siitä voitiin päätellä. Kaivauskesien jälkeen löytöjä on tutkittu ja havaintojen merkitystä pohdittu ja selvitelty. Viime vuonna tutkimuksesta ilmestyi

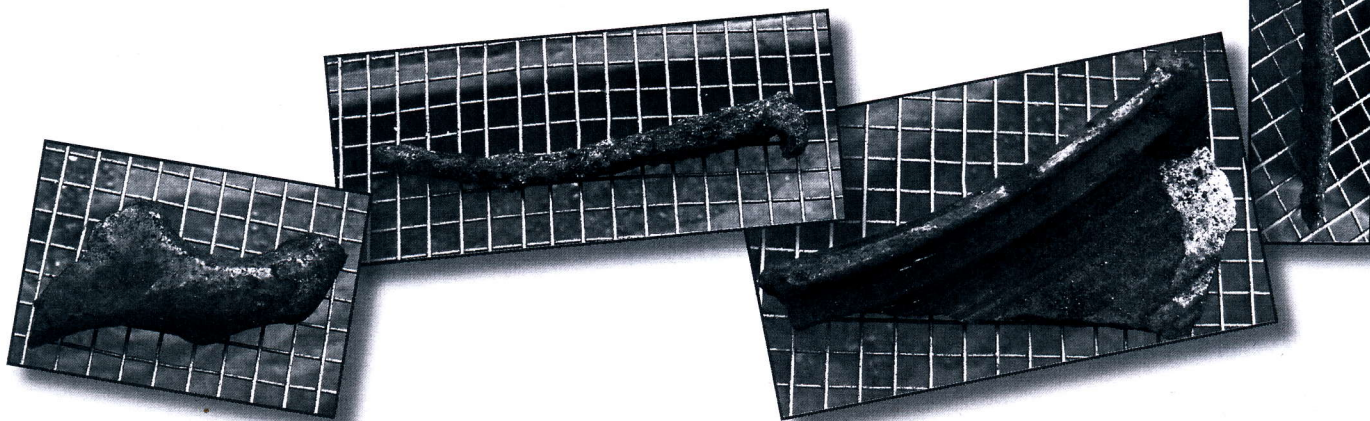
Turun museokeskuksen raportti nro 22, Varhainen Turku, mutta kerätyistä löydöistä riittää tutkimista varmasti vielä pitkäksi aikaa.

Kaivaukset vahvistivat mm. sitä jo jonkin aikaa vallalla ollutta käsitystä, että Turkua ei ole perustettu v. 1229, vaan kaupungin alku on ollut pikemminkin aivan 1300-luvun alussa. Siis syntymäpäivien juhliminen osui väärään aikaan, mutta se tuskin ketään harmittaa. Arkeologian harrastajien kannalta parasta lahjassa oli yleisön ainutlaatuisen mahdollisuus päästä osallistumaan kaivauksiin. Suuri joukko harrastajia, uusia ja jo vanhoja tekijöitä oli selämassa ”keskiaikaista kuraa” ja saamassa aivan uutta ja läheistä näkökulmaa kaupunkikaivausten rikkauteen.

Turun keskustassa on kaivettu joka vuosi juhluvuoden jälkeenkin. Aura-joen rantalaitureita on korjattu, Vähätorilla ja Linnankadulla on viemäreitä uusittu. Viime vuonna kaivettiin Porthanin puistossa ravintola Pinellan maanalaista laajennusosaa varten. Tuomiokirkon viereisten puistojen puista uusittiin ja puistojen alkuperäistä ilmettä pyrittiin palauttamaan. Siitä

aiheutuneet arkeologiset kaivaukset alkoivat vuonna 2008 ja jatkuivat viime syksynä. Kaikkia näitä kaivauksia oli taas mahdollista seurata kuopan reunalta.

Juhlavuoden kaivauksista jäi kytymään halu päästä mukaan melkein kotinurkilla tehtäville kaivauksille. Huhtikuun alussa järjestyi Turun maakuntamuseon ystäville tilaisuus keskustella mukavasti kahvikupin ääressä Museokeskuksessa vs. museotoimenjohtajan *Maarit Talamo-Kemiläisen* ja arkeologien *Aki Pihlmanin* ja *Heljä Brusilan* kanssa ”ystävien” mahdollisuudesta päästä jollakin tavoin mukaan avustamaan tai seuraamaan museon arkeologien työtä. Museon väki suhtautui erittäin positiivisesti toiveisiin ja erilaisista mahdollisuuksista keskusteltiin. Kesän mittaan sitten osallistuttiinkin maastossa Turun ympäristössä muinaisjäännösten tarkastuksiin ja Brahen ja Porthanin puistoissa kaupunkikaivauksiin. Näitä seikkailuja varten osallistujille otettiin talkoovakuutus ja hankittiin turvakengät varpaiden suojaksi.



Koekuopitusta ja fosfori-analyysistä Tammenmäessä

Neljä innokasta arkeologian harrastajaa starttasi toukokuun viidentenä päivänä kohti Kaarinan Tammenmäkeä. Mukaan otettiin omat lapiot, lastat ja muuta tarpeellista kuten runsaat eväät. Kaikilla punaiset sadetakit ja kumisaappaat. Jonkin aikaa vesisateessa harhailtuamme löysimmekin jo paikalle ehtineet arkeologit, Heljä Brusilan ja Museoviraston *Tuula Heikurinen-Montellin*, hekin punaisissa sadetakeissa.

Kansallismuseon kokoelmiin on vuonna 1952 lunastettu ja vuonna 1954 lahjoitettu Tammenmäeltä löytyneitä veneenmuotoisia kivistä. Kaivauksia alueella on tehty vuosina 1953 ja 1993, jolloin löytyi kivilautainen nuorakeraamisen ajan hauta (Tammenmäki 1) ja kivilautainen

asuinpaikka (Tammenmäki 2), löytöinä kvartsi- ja kivilaji-iskoksia, joukossa kvartsiydin ja hioin sekä pieni 44 x 35 cm:n kokoinen hiekkakivilaatoista tehty rakennelma.

Alue on yksityisellä maalla asuinrakennuksen pihapiirin läheisyydessä. Tulevien rakennushankkeiden tähden haluttiin selvittää löytöalueen viereltä, onko ennestään tutkimattomalla alueella kivilautista asuinpaikkaa ja jos on, niin mihin asti se ulottuu. Tarkoituksena oli kaivaa pieniä koekuoppia noin 50 x 50 cm maaston muotojen mukaan valittuihin kohtiin. Sade onneksi laantui ja päästiin mittaamaan linjoja ja kaivamaan kuoppia ohjeiden mukaan. Työtä riittikin, sillä alue oli varsin laaja ja jokseenkin juurakkoinen ja kivinen. Merkkejä vasarakirveskulttuurista ei kuitenkaan ilmennyt.

Turun suomenkielisen työväenopiston kursilla ”Arkeologiaa harrastajille”

oli juuri perehdytty kurssin opettajan *Ulla Moilasen* johdolla maanäytteiden fosforianalyysiin. Tätä oppia nyt sovellettiin kentällä. Pika-analyysissä kemikaalit värjäävät fosforipitoisen näytteen siniseksi. Kaikessa eloperäisessä on fosforia. Jätteen maatuessa fosfori liukenee ja valuu maassa alaspäin kiinnittyen liukenemattomina rauta- ja alumiinisuoloina ns. rikastumiskerrokseen. Tämä analyysi ei kuitenkaan mitenkään erottele tuoretta ja ”vanhaa” fosforia ja on siten vain suuntaa antava. Määritys tehtiin 24 kuopan seinästä noin 20 cm:n syvyydeltä otetuista hiekkamaanäytteistä. Tulos oli sama kuin kuopituksenkin: ei merkkejä asuinpaikasta tai haudasta. Ainoastaan pihan reunalla olevan huussin vierestä otetusta näytteestä tuli positiivinen tulos: arvattavasti aika tuoretta fosforia.



Tammenmäessä tutkitaan mahdollisesti kivilautista asuinpaikkaa kaivamalla koekuoppia (yllä). Kuopista otetuista maanäytteistä etsitään fosforijäämiä ”kenttälaboratoriossa” (vieressä). Kuvat: Maria Pulli.

Tarkastusta Korppoossa

Seuraavana oli vuorossa tarkastuskäynti Korppoon Kyrklandetiin kesäkuun 17. päivänä. Paikallinen arkeologian harrastaja on ilmoittanut museolle toistakymmentä ennestään tuntematonta röykkiötä ja nyt lähdettiin niitä varmistamaan. Retkeen osallistui kolme harrastajaa Heljä Brusilan johdolla varusteinaan käärmeiltä suojaavat jalkineet, punkeilta suojaavat pitkät lahkeet ja hihat sekä tietenkin kunnan eväät. Olosuhteet olivat mitä mainioimmat: aurinko paistoi, muttei kuitenkaan läkähdyttävästi. Metsässä samoiltiin koko päivä reipasta vauhtia lähes parikymmentä kilometriä.

Turun ja Ahvenanmaan saaristossa on paikannettu yli 450 hautarauniota, Korppoossakin useita kymmeniä. Jokaista saarta ja kalliokukkulaa ei ole kuitenkaan inventoitu, joten lisää löydettävää riittää. Nyt tarkastettavia kohteita oli viisitoista, jotkut aivan tien vieressä, osa syvällä metsässä. Löytäjä oli ilmoittanut röykkiöille sijainnit koordinaatteina, mutta kaikkia kohteita ei löydetty ja osa oli epämääräisiä, vain muutama kivi hajallaan kalliolla. Ehkä röykkiöt olivat tuhoutuneet ilmoituksen jälkeen. Kuitenkin muutama kohteista arvioitiin muinaisjäännöksenä, taisi löytyä joku uusikin. Kohteet paikallistettiin gps:llä ja mitattiin. Harrastajat saivat olla mittaamisapuna ja mielipideraatina, onko kohde luontainen vai ihmisen aikaansaama, päätös tietenkin ammattilaisen.

Opittiin myös ymmärtämään louhikkoisessa ja vaikeakulkuisessa maastossa kaukana asutuksesta tapahtuvan tarkastuksen haasteellisuus ja vaarallisuus. Työ vaatii arkeologilta suunnistustaitoa, hyvää kuntoa ja rohkeaa mieltä varsinkin, jos työ on tehtävä yksin. Ehkä harrastajista oli apua myös turvana ja seurana. Vaikka päivä oli pitkä ja rasittavakin, retkestä jäivät hy-

vät tunnelmat: mukava päivä hyvässä seurassa, reipasta ulkoilua kauniissa saaristoluonnossa. Myös saatiin uutta näkemystä röykkiöihin, niitä voi löytää vaikka mistä metsän keskeltä.

Inventointia Korvenmäessä

Juhannusviikolla kesäkuun 22. päivänä aamulla oli lähtö kohden Salon Korvenmäkeä. Lähtijöitä oli nyt vain kaksi, Heljä Brusila ja kirjoittaja. Korvenmäen alueella toimiva jätteenkäsittelylaitos on laajenemassa aikaisemmin tarkastamattomalle alueelle. Kaavoitettavasta alueesta edellytetään muinaisjäännösinventointia, koska se on maastomuodoiltaan potentiaalia esihistoriallista hautaröykkiöaluetta. Mitään aiempia muinaisjäännöshavaintoja, kuten esim. esinelöytöjä, alueelta ei ole tullut tietoon.

Korvenmäen asemakaava-alueen pohjoisosassa on laaja kallionlouhintaluonnontilaista ja rakentamatonta metsämaastoa. Länsiosassa on rehevä, jyrkkärinteisten kalliokukkuloiden väliin jäävä kapea purolaakso - Airankätky. Eteläpuolen maastoa leimaavat korkeat, jyrkkärinteiset avokallioharjanteet sekä niiden välissä ja rinteillä olevat

metsäpeitteiset alueet kosteikkoinen. Maaston korkeus vaihtelee noin 50 ja 80 metrin välillä merenpinnasta.

Tietä ei ollut aivan paikan päälle asti. Jonkin aikaa kierreltiin etsien pääsyä, kunnes Heljä ajoi reippaasti suljetulle metsätielle. Tien sulkeva puomi oli auki, mutta miten kauan? Päästäänkö pois? Auto jätettiin tien päähän ja tuulilasiin varmuuden vuoksi yhteystiedot. Sitten alkoi rämpiminen hankalassa maastossa vierittävien sepelikasojen ja upottavien hetteikköjen halki kaukana näkyvää jyrkkärinteistä kalliomäkeä kohden. Heljälle maasto ei näyttänyt tuottavan mitään hankaluuksia, mutta harrastajan kunto oli kovalla koetuksella. Vihdoin päästiin mäen laelle.

Aurinko paistoi ja maisemat olivat ihanat. Syvällä mäen vieressä rotkossa virtasi puro. Mäellä kasvoi jäkälää ja sammalta ja jotain jännittävän näköistä liekoa. Kauempaa kuului korpin pahaenteistä raakkumista. Pikimusta sulka löytyi mättäältä. Tunnelma oli lähes kivikautinen, ellei jopa muinaisempi. Oli aika hiukan hengähtää ja syödä eväät.

Taas liikkeelle. Tavoitteena oli löytää pronssikautiset hautaröykkiöt, jotka usein sijaitsevat kalliokukkuloiden ja mäkien lakialueilla ja rinneterasseilla. Maanpinnalla näkyviä maastumuotoja tarkkailemalla ja koekuoppia kaivamalla oli tarkoitus etsiä muinaisia asuin-



Heljä Brusila ja Markku Lemmetti Korppoon metsässä mahdollisen muinaisjäännöksen äärellä.

Kuva: Heli Kytölä.

paikkoja. Heljä kulki määrätietoisesti kartan ja kompassin kanssa pitkin mäkettä. Tutkiva katse kiersi ympäristöä ja aina silloin tällöin hän käänsi turvetta lapiolla. Mäen reunalla puron puolella oli viehättävä ja lupaavan näköinen terrassi vaikka muinaiseksi talon paikaksi, mutta ei sieltäkään löytynyt mitään.

Inventoinnin tulos oli, että Korvenmäen asemakaava-alueen luonnontilaisten alueiden maastosta ei havaittu minkäänlaisia merkkejä kiinteistä muinaisjäännöksistä. Parin tunnin kiertelyn jälkeen palattiin taas kosteiden hetteiden ja vierittävien sepelikasojen läpi tien päähän autolle. Tien sulkeva puomi oli onneksi edelleen auki ja siten vain Turkua kohden.

Seulontaa puistoissa

Kaupungin hankalan taloustilanteen vuoksi tuomiokirkon vanhojen puistojen kunnostaminen oli kokonaan keskeytyksissä vuonna 2009. Viime vuonna vanhoja puita kaadettiin

jo talvella, mutta istutuksia edeltävien arkeologisten kaivausten alkaminen venyi. Vasta elokuussa lupa tuli ja harrastajienkin osallistumisajat päästiin sopimaan. Brahenpuistossa harrastajat seuloivat viikon elo-syyskuun vaihteessa ja Porthanin puistossa syyskuun loppupuolella kaksi viikkoa. Työssä oltiin maanantaista torstaihin viisi tuntia päivässä. Välillä käytiin tauolla Vanhalla raatihuoneella syömässä eväitä ja juomassa kahvia, joten seulan hölskytys ja seisominen ei käynyt liian rasittavaksi. Mukana oli yhteensä viisi harrastajaa yhdestä kolmeen päivään kukin. Arkeologit lapioivat mullan ämpäriin ja nostivat sen kuopan reunalle. Siitä ämpäri haettiin ja sisältö kaadettiin seulalle tai pöydälle. Silmä tarkkana tutkittiin saalista. Kaikenlaista löytyi: ikkuna- ja pullolasia, monenlaista keramiikkaa, sinikuvioista porsliinia, rahoja, luukampa, rautanauloja, liittupiipun varsia ja koppia. Syksyn säät olivat vaihtelevia aurinkoisesta pilviseen, tiikusateesta kaatosaateeseen. Kaatosade osui vanhimmalle

ja reippaimmalle harrastajalle, josta mukaan pääseminen oli mahtavaa ja kaikki löydöt suurenmoisia, erityisesti päivän päätteeksi viimeisestä ämpäristä multapaakun sisältä löytynyt kultasormus.

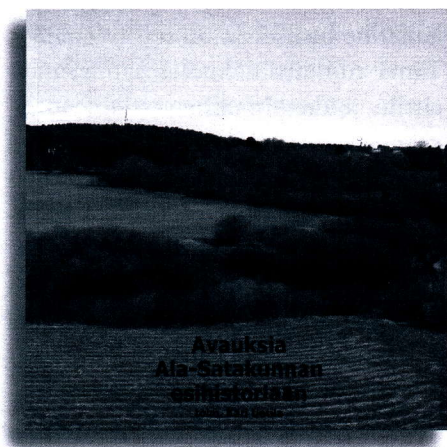
Puistokaivauksista on tarkemmin tässä samassa lehdessä kaivausjohtajan Tapani Tuovisen artikkelissa ”Palaneen käryä: Turun Brahenpuiston ja Porthaninpuiston kaivaukset”.

Sekä maastossa että puistoissa mukana olleet harrastajat ovat hyvin kiitollisia Varsinais-Suomen museokeskukselle, erityisesti arkeologian osastolle, sekä lukuisalle joukolle opastaneita arkeologeja ja arkeologian opiskelijoita.

Siellä kaikilla oli niin mukavaa, voi jospa voisi päästä mukaan ensi kesänkin, toivovat kaikki inventoimassa ja seulomassa olleet ja hekin, jotka eivät viime kesänä ehtineet.

Kaija Pyykkö

Avauksia Ala-Satakunnan esihistoriaan



toim. Kari Uotila

Käkenhus - kirjat nro 2

EURASSA pidettiin 26.01.2008 kaikille avoin ”Ala-Satakunnan muinaisuutta hakemassa – uusimpia tutkimusmenetelmiä ja niiden tuloksia”-seminaari. Tilaisuudessa esiteltiin 2000-luvun alussa käynnistettyjen tutkimushankkeiden tuloksia. Uusien menetelmien toivottiin tuovan tarkempaa tietoa erityisesti keskiajan tutkimuskysymyksiin. Tutkimusten edetessä teemat laajenivat käsittämään myös esihistoriallisia kysymyksiä.

Tilaisuuden alustusten pohjalta Kari Uotila on toimittanut kirjan, jossa Ala-Satakunnan ja erityisesti Eurajokilaakson vanhinta historiaa käsitellään arkeologian ja luonnontieteiden tutkimusten pohjalta.

Kirja on jaettu teemallisiin osiin. Arkeologiaa ja sen uusimpia tutkimusmenetelmiä on esitelty mielenkiintoisella tavalla. Erityisesti maisema-arkeologis-

ten tutkimusten tuloksia Teija Tiitinen on käsitellyt monipuolisesti.

Paleoekologisia tutkimuksia, miten ihminen on eri aikoina vaikuttanut luonnonympäristöön, ovat kirjassa esitelleet siitepölytutkijat Elisabeth Grönlund ja Heikki Simola.

Jouko Pukkilan paikkatietoanalyysiin perustuva artikkeli viikinkiajan Eurasta ja Kari Uotilan kolmiulotteiset maisemamallinnokset havainnollistavat kiinnostavasti aikakauden ihmisten elinympäristöä.

Kirja osoittaa miten erilaisten esitutkimusten ja paikkatietoanalyysien avulla voidaan saavuttaa myös käytännön hyötyä ohjaamalla esimerkiksi rakennustoimintaa suojelun kannalta sopivammille alueille.

Markku Lemmetti

Mestattu rakennusmestari ja muita kertomuksia

Suomessa on pitkä kirkkoihin liittyvien kansantarinoiden perinne. Kirkoista, niiden rakentamisesta, ensimmäisten seurakuntien synnystä ja monista muista kunkin pitäjän paikalliseen pyhättöön liittyvistä tapauksista ja henkilöistä kertovista tarinoista on tullut olennainen osa suomalaista henkistä kulttuuriperintöä.

Vakka-Suomen kirkkoihin liittyviä tarinoita on paljon, ja aiheiltaan ne ovat hyvin erilaisia. Eniten tarinoita on nivoutunut juuri keskiaikaisten kivikirkkojen ympärille. Näistä varsinakin Laitilan, Kalannin ja Vehmaan kirkot ovat olleet monien tarinoiden kohteena, mutta myös sellaisen hie-
man nuoremman Herran huoneen kuin Pyhämaan uhrikirkon osalle on kertynyt runsaslukuinen tarinoiden sikermä.

Eniten erilaisia tarinoita kuitenkin on Laitilasta. Tunnetuin lienee kertomus Laitilan kirkon rakennusmestarista. Tarinan mukaan mestari, joka rakensi Laitilan nykyisen kivikirkon, sai seurakunnalta ohjeet tehdä samanlaisen mahtavan kirkkorakennuksen kuin naapuripitäjässä eli Mynämäessä. Rakennusmestari lähti matkaan ja otti Mynämäessä mitat pitäjän suuresta emäkirkosta mittanuorien avulla. Nämä nuorat hän toi takaisin Laitilaan, jossa hänen pian piti aloittaa uuden kirkon rakennustyöt.

Mestari oli majoittunut lähelle tulevan kirkon paikkaa, joidenkin tarinan versioiden mukaan Perheentupa tai Yli-Perheentupa -nimiseen taloon. Talossa asuessaan hän vietti erään piioista lupailemalla tälle avioliittoa. Pian piika kuitenkin ymmärsi, ettei rakennusmestarilla ollut pienintäkään aikomusta avioitua pahaisen piikatytön kanssa. Kostaakseen rakennusmestarille piika katkaisi kirkon mittanuorat ja otti niistä härille korvanuorat. Mestari ei huomannut mittojen lyhenemistä ja rakensi kirkon lyhennettyjen mittanuorien mukaan. Kun pitäjän asukkaat huomasivat, ettei heidän kirkkonsa vetänyt koossa vertoja Mynämäen kirkolle, he haastoivat mestarin käräjille. Tämä tuomittiin kuolemaan ja mestattiin, joidenkin tarinaversioiden mukaan yhdessä piian kanssa. Muistoksi rakennusmestarin tarinasta kirkossa säilytettiin pitkään päätöntä veistoshahmoa.

Kauan arveltiin tämän päättömän veistoshahmon olleen kirkossa sisällä säilytetty keskiaikainen pyhimysveistos, jonka monet yksityiskohdat, mm. kasvot, olivat kuluneet olemattomiin. Kun kirkossa tehtiin arkeologisia ja rakennushistoriallisia tutkimuksia 1960-luvulla, havaittiin kirkon itäpäädyssä olevassa muurikomeroissa jäänteitä tiilistä muuratusta veistoshahmosta, joka aikojen saatossa oli pahasti rapautunut. Niinpä esille nousi ajatus siitä, että kirkon päädyssä ollut hahmo saattoi olla tarinassa mainittu päätön veistos. Vas-



Kalevanpojan viikatteentikki Untamalan kirkkomaalla. Kansantarinan Kalevanpoika-jättiläisen heittämäksi hioinkiveksi väittävä kivi lienee todellisuudessa varhaiskeskiaikainen hautakivi.

taavaa veistosta ei sitä paitsi tunneta ainoastakaan toisesta Suomen keskiaikaisesta kirkkosta.

Olipa kumpi tahansa veistos se, josta tarinassa puhutaan, se ei alun perin ollut päätös. Puinen veistos on varmuudella esittänyt jotakuta pyhimystä, ja päädyssä olleen hahmon taas on arveltu olleen kirkon suojeluspyhän, arkkienkeli Mikaelin kuva. Niinpä on hyvin mahdollista, että kirkossa ollut, vuosisatojen kulutuksessa päänsä menettänyt veistoshahmo (joko puinen tai tiilistä muurattu) synnytti tarinan mestatusta rakennusmestarista. Kun kansa ei enää muistanut katolisen uskon ajoilta juontuvan veistoksen alkuperäistä tarkoitusta, se keksi erikoiselle hahmolle oman tarinansa.

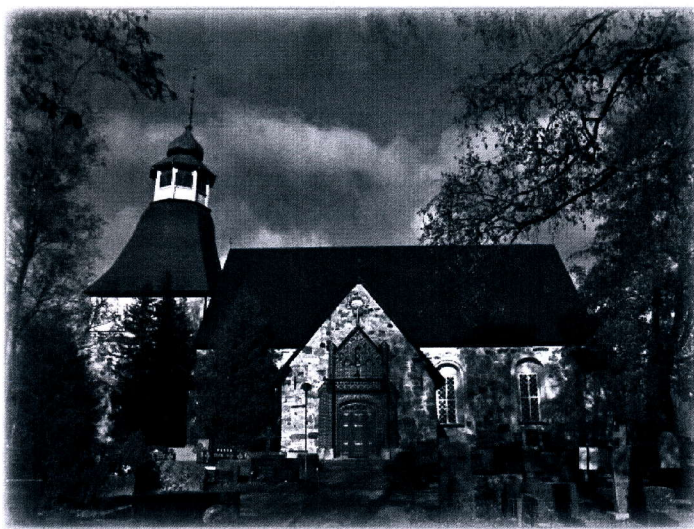
Tarina rakennusmestarista on mitä ilmeisimmin paljon kirkon rakentamista myöhäisemmältä ajalta. Itse asiassa eräs tarinan versioista kertoo, että mittanuorien lyhyiden vuoksi kirkko ei ulottunut kellotapulille asti, vaan niiden väliin jäi tyhjä tila. Kellotapuli on kuitenkin ollut nykyisellä paikallaan vasta vuodesta 1849, eivätkä aikaisemmat tapulit tietävästi olleet kivestä valmistettuja. Niinpä ainakin tämä tarinan versio lienee syntynyt aikaisintaan vasta 1800-luvun loppupuolella.

Laitilan kirkkoon liittyy toki muitakin tarinoita. Monia eri versioita on esimerkiksi hiisien ja kristittyjen kirkonrakennuskilpailuista. Erään tarinan mukaan hiidet ja kristityt päättivät kilpaa rakentaa omat kirkkonsa. Sen osapuolen, jonka työ valmistui ensimmäisenä, oli määrä ilmoittaa kilpailulle osapuolelle kirkon valmistumisesta kelloja soittamalla. Hiidet ryhtyivät työhön, ja niiden kirkko alkoi kohota nopealla tahdilla paikalle, jonka me nykyisin tunnemme Laitilan Kirkonlinnan linnavuorena. Kristityt hätäntyivät hämmöttävästä tappiostaan, ja päättivät huijata hiisiä. He rakensivat nopeasti puisen kellotapulin, nostivat

kirkonkellon siihen ja alkoivat soittaa. Kuullessaan kellonsoiton hiidet luulivat hävinneensä ja särkivät raivoissaan oman kirkkonsa.

Tässä tarinassa, jonka toisintoja tavataan eri puolilta Suomea, näkyy kansan halu löytää selitys, ei itse kirkon rakentamiselle, vaan jollekin toiselle salaperäiselle kivimuodostelmalle, tässä tapauksessa mystiselle Kirkonlinnan linnavuorelle.

Varsin tuttu lienee myös tarina Untamalan kirkkomaalla olevasta ns. Kalevanpojan viikatteentikusta. Tämän hiomakivensä Kalevanpoika-jättiläinen



Kalannin nykyiseen kirkonpaikkaan liittyy useita kansantarinoita. Joidenkin mukaan paikalla on aikaisemmin sijainnut luostari, toiset taas juontavat kirkonpaikan juuret pyhään lähteeseen.

oli kiukuissaan heittänyt Euran niityltä, kun hänen vaimonsa ei tarpeeksi nopeasti tuonut viikatteen hiomiseen tarvittavaa vettä. Todellisuudessa kivi on mitä ilmeisimmin varhaiskeskiaikainen hautakivi tai hautapaikan merkki, kuten arkeologiset kaivaukset sittemmin osoittivat.

Laitilan entisessä naapuripitäjässä, Kalannissa, tarinat taas tuntuvat keskittyvän nimenomaan seurakunnan synnyn ympärille. Erään tarinan mukaan itse Pyhä Olavi seurueineen olisi matkoillaan käynyt myös Kalannissa. Täällä Olavin seurueeseen kuulunut pappi olisi siunannut entisen pakanallisen uhrilähteen, josta näin olisi tullut

pyhä lähde kristityille. Myöhemmin tämän lähteen reunalle olisi Hartikka-niminen munkki rakennuttanut pienen kappelin, joka olisi nykyisen kirkon sakaristona. Hartikka itse olisi asettunut asumaan kappelin lähelle, ja hänestä olisi kirkon vieressä sijaitseva Harikkalan talo saanut nimensä. Toisen tarinaversion mukaan nykyisen kirkon paikalle olisi aikaisemmin syntynyt kokonainen luostari.

Eräs Kalannin seurakunnan syntyyn liittyvä tarina on sikäli erikoinen, että sen muotoutumiseen ovat vaikuttaneet myös aikansa tutkijat, tarkemmin sanottuna arkeologi Juhani Rinne. Eri puolilta pitää kuulemiansa kansantarinoiden perusteella ja 1400-luvun alussa laadittua yökuntaluetteloa hivenen ylitulkitsemalla Rinne muotoili näkemyksen neljästä Kalannin pitäjän alkuseurakunnasta, jotka yhdistyessään olisivat rakentaneet uuden kirkon nykyiselle paikalleen. Tästä uudesta kirkosta pitäjä olisi saanut Uudenkirkon nimen, joka oli käytössä 1930-luvulle saakka.

Rinteen teoria oli rakentunut kansantarinoille ja perimätiedolle, ja tultuaan tunnetuksi se ruokki entisestään uudempien kansantarinoiden muotoutumista. Samalla teoria, jonka Rinne laajensi koskemaan monia muitakin Varsinais-Suomen pitäjiä, vakiintui osaksi Suomen kirkkojen varhaishistoriaa. Vasta myöhempi tutkimus ja ennen kaikkea Markus Hiekkasen näkemykset Vakka-Suomen kirkkojen historiasta, ovat osoittaneet Rinteen teorian perusteet pitämättömiksi. Esimerkiksi Villilän ja Putsaaren kirkonpaikat, joita niin perimätieto kuin Rinnekin väittivät varhaiskeskiaikaisiksi ja Kalannin nykyistä kirkkoa vanhemmaksi, ovat olleet veden pinnan alapuolella vielä nykyisen kirkon rakentamisen aikoihin. Villilässä ei kenties ole ollut kirkkoa ensinkään.



Laittisten kappelmäki. Perimätieto vanhasta kirkonpaikasta osoittautui arkeologisissa kaivauksissa oikeaksi.

Hiemän samankaltainen tarina on liikkunut myös Vehmaalla, jossa perimätiedon mukaan oli ennen nykyistä kirkkoa kirkonpaikat Laittisissa ja Tarvolassa. Joidenkin versioiden mukaan myös Lokalahti olisi kirkonpaikkana Vehmaan emäkirkon paikkaa vanhempi. Ensin mainituilta kahdelta paikalta kaikki selvät merkit kirkosta olivat jo hävinneet. Lokalahti sen sijaan oli säilynyt kappelina ja välillä itsenäisenä seurakuntana toiminnassa nykyaikaan saakka. Nykyinen kirkko tosin on vasta vuodelta 1763.

Uudempi tutkimus on pyrkinyt niputtamaan kaikki kansantarinat samaan joukkoon kuin alussa Laitilasta kerrotut tarinat hiisistä kirkonrakentajina ja mestatusta rakennusmestarista, toisin sanoen täysin perättömiksi. Mikäli kansantarinoilla ei katsota olevan minkäänlaista totuusarvoa, ne voidaan helposti ohittaa, kun keskustellaan jonkin seurakunnan tai kirkon varhaisvaiheista. Laittisten kappelin ympärille nivoutuneet tarinat olivat kuitenkin niin vahvoja, että paikka päätettiin tutkia arkeologisesti. Vuosina 2002 ja 2005 suoritettut kaivaukset osoittivat selkeästi, että Laittisissa todella oli ollut kirkollinen rakennus, aivan kuten perimätieto oli väittänytkin. Kaivaukset kuitenkin osoittivat myös, että kirkonpaikka saattoi olla aikaisintaan myöhäiskeskiaikainen, eikä siis toden-

näköisesti ollut syntynyt ennen 1500-lukua. Mikään nykyistä kirkkoa edeltävä kantaseurakuntakirkko ei Laittisten kirkkorakennus suinkaan ollut. Mitä ilmeisimmin kysymyksessä oli Vehmaan emäseurakunnan alaisuuteen syntynyt kappeli. Tässä perimätieto oli selvästi liioitellut Laittisten kirkonpaikan ikää ja asemaa. Kaivaustutkimukset kuitenkin osoittivat selvästi, että mielikuvituksellisiltakin kuulostavissa kansantarinoissa saattaa kaikesta huolimatta piillä totuuden siemen.

Kaikkiin tarinoihin tämä ei tietenkään päde. Edempänä on puhuttu muutamista Laitilaan sijoittuvista tarinoista, mutta myös Vehmaalta löytyy esimerkki tarinasta, jota tuskin voinee pitää kovinkaan totuudenmukaisena. Lisäksi samaa tarinaa kerrotaan muutamista muistakin Suomen kirkoista, mm. Huittisista. Kyseessä on tarina Pitkästä Pienasta.

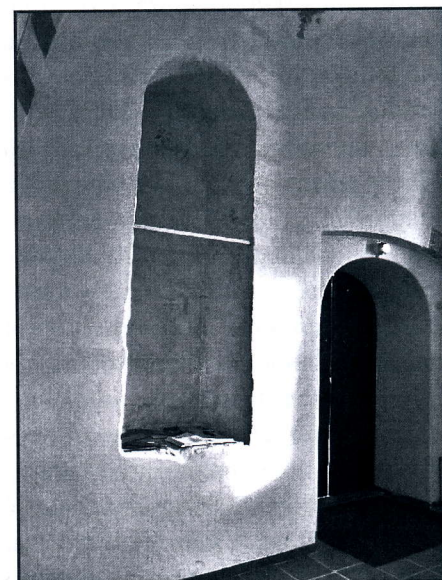
Tarinan mukaan pitäjässä asui aikoinaan suuren talon nuori ja komea isäntä, joka kuitenkin vietti kevytmielistä ja irstasta elämää, eikä

Seinäkomero Vehmaan kirkon asehuoneessa. Tarinan mukaan Pitkän Pienan ruumista säilytettiin tässä komerossa.

pannut suurta arvoa pappien opetuksille. Hän oli kihlannut samanaikaisesti kolme nuorta naista, jotka eivät tienneet toisistaan mitään. Lopulta nuori isäntä myös saattoi kaikki kolme naista raskaaksi valheellisten avioliittolupaustensa avulla. Mikäli kaikki olisivat synnyttäneet lapsensa, olisi isännän petollisuus paljastunut. Niinpä hän punoi juonen ja houkutteli kaikki kolme naista kerralla luokseen ja vieläpä sai nämä menemään keskenään saunaan. Naisista jokainen kuvitteli edelleen olevansa isännän ainoa morsian. Naisen ollessa saunassa isäntä telkesi oven ja sytytti saunan palamaan, ja kaikki kolme syntymättömine lapsineen kuolivat. Tapausta luultiin yleisesti onnettomuudeksi, eikä murhamies jäänyt kiinni.

Surmatyötä seuranneen pyhäinpäivän tienoilla nuori isäntä kuitenkin löydettiin kuolleena. Hänet yritettiin haudata, mutta ruumis ei pysynyt haudassa, vaan siirtyi aina yön aikana kirkon asehuoneessa olevaan muurikomeroon. Ruumiista tuli eräänlainen paikallinen nähtävyys ja se sai nimen Pitkä Piena, koska se kirkkokansan mielestä muistutti komerossa seistesään pitkää oven pienaa.

Kerran pitäjän uusi pappi pyysi erästä piikaa kantamaan kuivuneen ruumiin pappilaan, jotta kirkkoherran vieraat saivat sitä katsella. Kun piika yöllä oli kuljettanut ruumiin takaisin kirkon asehuoneeseen, se heräsikin eloon ja uhkasi tappaa piian, joka niin oli sitä



häväissyt. Ainoana pelastuksena piialle Pitkä Piena tarjosi mahdollisuutta käydä kirkkosalissa, jossa hänen kolmen uhrinsa henget pitivät omaa jumalanpalvelustaan. Mikäli piika saisi nämä kolme henkeä antamaan anteeksi Pienalle, joka itse ei voinut kirkkosaliin astua, säästäisi Piena hänenkin henkensä. Aivan kuten Piena oli kertonut, piika löysi kirkkosalista kolme nuoren naisen haamua, jotka ensin eivät olleet halukkaita antamaan anteeksi pettäjälleen ja murhaajalleen. Kun piika lopulta oli vedonnut sekä itseensä että Jumalan rakkauteen, henget lupasivat anteeksiannon pahantekijälle. Tämän sanottuaan henget katosivat, ja samoin katosi myös Pitkän Pienan ruumis asehuoneen komerosta, eikä niitä enää sen jälkeen pitäjässä nähty.

Totta tästä tarinasta on vain Vehmaan kirkon asehuoneessa oleva komero, jossa Pienaa olisi tarinan mukaan säilytetty. Todellisuudessa komero on mitä ilmeisimmin keskiaikainen alttarikomero, jollaisia on ollut monessa Suomen kirkossa. Kun uskonpuhdistuksen myötä tällaiset sivualttarit jäivät pois käytöstä ja niiden merkitys unohtui, kansa pyrki keksimään niillekin omat selityksensä. Tarina Pitkästä Pienasta oli yksi tapa selittää salaperäinen, ihmisen korkuinen syvennys asehuoneen seinässä.

Palataksemme uskomattomiin tarinoihin, jotka kuitenkin perustuvat tositapauksiin, meidän on vielä perehdyttävä Pyhämaan uhrikirkkoon liittyviin kertomuksiin. Lähes kaikki tähän kirkkoon liittyvät tarinat ovat pohjimiltaan samanlaisia. Niissä suuressa vaarassa oleva henkilö on luvannut uhrilahjan Pyhämaan uhrikirkolle ja heti tämän jälkeen pelastunut. Joissakin tarinoissa lupauksen antaja ei toimitakaan uhrilahjaa kirkkoon, ja häntä kohtaavat suuret onnettomuudet.

Kuuluisin lienee tarina kuunari Sulosta, joka joutui merihätään Ahvenanmaan saaristossa. Tuuli ajoi alusta kohti karikkoa, ja nähdessään uhkaavan tuhon miehistö päätti lahjoittaa suurehkon summan rahaa joka mies Pyhämaan uhrikirkolle. Heti kun lupaus oli lausuttu ääneen, tuuli kääntyi



Pyhämaan uhrikirkko. Uhrilahjojen antaminen kirkolle on varmuudella jatkunut 1600-luvulta nykypäivään asti.

ja laiva pelastui vaarasta. Kun kuunari oli turvallisen matkan päässä kareista, tuuli kääntyi takaisin. Tarinan yhden version mukaan eräs miehistön jäsen kieltäytyi lahjoittamasta lupaamaan summaa. Toiset Sulon merimiehet eivät uskaltaneet purjehtimaan enää hänen seurassaan, ja niinpä hänen oli etsittävä pesti toiselta laivalta. Seuraavalla matkallaan tämä laiva ajoi samalle karille, jolta Sulo oli vastikään pelastunut.

Toisen tarinan mukaan erään kapteenin taloa uhkasi tulipalo, ja hän lupasi kynttiläkruunun uhrikirkolle. Pian tuhoavasti edenneet liekit talttuivat, ja kapteenin talo säästy. Kun hän kertoi lupauksestaan, väittivät papit, että hänen piti lahjoittaa kruunu Pyhärannan emäkirkkoon, eikä Pyhämaan uhrikirkkoon. Kapteeni myös menetteli näin, mutta pian tämän jälkeen hänen laivansa ajoi karille, talonsa paloi ja hevosensa kuoli. Kapteenin onni kääntyi vasta, kun hän oli lahjoittanut kruunua vastaavan rahasumman uhrikirkolle.

Tarinoiden taustalla on yhä jatkuva perinne. Vielä nykyäänkin ihmiset eri puolilta Suomea ja jopa ulkomailta tekevät lahjoituksia Pyhämaan uh-

rikirkolle. Lahjoitukset tehdään joko kiitokseksi vaarasta tai muusta ahdingosta pelastumisesta tai niiden avulla toivotaan pelastusta johonkin uhkaavaan tilanteeseen. Samoin on menettely hyvin pitkään, sillä ensimmäiset kirjalliset lähteet vastaavista uhrilahjoista uhrikirkolle ovat jo 1600-luvulta. Monien muiden kirkkojen osalta vastaava perinne on katkennut jo ajat sitten, mutta Pyhämaan osalta se pitää vielä pintansa. Luultavasti monissa tarinoissa on taustalla todellinen vaara ja siitä pelastuminen. Sittemmin aikojen kuluessa tarinoihin on lisäilty hieman mehekkaampia yksityiskohtia, jotta ne kuulostaisivat entistä suuremmilta ja entisestään lisäisivät kirkon mainetta.

Myös kirkon mainetta itseään selitetään eräällä kansantarinalla (yhellä harvoista Pyhämaan kirkkoon liittyvistä, jossa ei suoraan ole kyse uhrilahjasta). Tämän tarinan mukaan Raumalta uskonpuhdistuksen mylerryksissä karkotetut munkit asettuivat asumaan Pyhämaahan ja perustivat sinne kirkon, joidenkin tarinaversioiden mukaan kokonaisen uuden luostarin. Näiden munkkien voima vaikuttaisi yhä edelleen nykyisessä uhrikirkossa,

jota sitäkin toisinaan väitetään munkkien 1500-luvulla rakentamaksi. On äärimmäisen epätodennäköistä, että nykyisessä uhrirkirkossa olisi jäljellä paljoakaan 1500-luvun kirkosta, saati sitten, että se olisi munkkien rakentama. Jotkut tarinaversiot jopa päätyvät suoranaiseen kehäpäättelmään: uhrirkirkko on niin voimakas, koska se on munkkien rakentama ja toisaalta sen täytyy olla munkkien rakentama, koska se on niin voimakas. Minkäänlaisia kirjallisia todisteita munkkien oleskelusta Pyhämaassa ei ole säilynyt, joten tässäkin tapauksessa tarinoiden paikansapitävyys on jälleen vähintään kyseenalainen.

Edellä olemme havainneet, että Vakka-Suomen kirkkoihin liittyy hyvin monenlaisia kansantarinoita, joista tässä olemme voineet kiinnittää huomiomme vain pieneen osaan. Tämäkin pieni otos tarjoaa kuitenkin erittäin hyvän kuvan siitä, kuinka vaihtelevia tarinat voivat totuusarvoltaan olla. Suomesta tuskin löytyy ainoatakaan kansantarinaa, joka olisi sanasta sanaan totta. Tarinan kulkeutuessa sukupolvelta toiselle on luonnollista, että kertojat tekevät siihen omia lisäyksiään. Hyvin monet tarinat perustuvat kokonaisuudessaan vanhan kansan uskomuksiin, joilla on pyritty selittämään jotakin vierasta asiaa. Sen sijaan

joissakin kertomuksissa saattaa pohjalla olla aimo annos totuutta merkillisesti vääristyneessä muodossa. Arkeologin ja historian tutkijan tehtävänä onkin pohtia, missä määrin mikään tarina saattaa perustua totuuteen, sen sijaan että hän ohittaisi tarinoiden rikkaan kirjjon kokonaisuudessaan pelkkänä jonninjoutavana huuhaana. Kätettyjä aarteita tai maanalaisia salakäytäviä lienee turha lähteä etsimään, mutta kokonaisten kirjallisesta aineistosta unohtuneiden kirkkorakennustenkin löytäminen on sen sijaan täysin mahdollista, kuten olemme viime vuosina saaneet havaita.

Lauri Viinikkala



Kirjallisuus

Enges, Pasi: Haltteja, paaroja, pirtyisiä – Kalannin seudun uskomusolentoja. Teoksessa Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle. Toim. Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen ja Kari Uotila. Helsinki, 2003.

Hiekkanen, Markus: Keskiajan seurakuntia ja kappelikuntia Vakka-Suomessa. Tuluskivi. Arkeologian harrastajalehti. 2004.

Hiekkanen, Markus: Suomen keskiajan kivikirkot. Helsinki, 2007.

Huurre, Matti: Kalevanpojat – tarua vai totta. Teoksessa Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle. Toim. Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen ja Kari Uotila. Helsinki, 2003.

Jokipii, Mauno: Ensimmäinen ristiretki Suomeen ja sen lähin jälkimaine. Teoksessa Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle. Toim. Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen ja Kari Uotila. Helsinki, 2003.

Kivikoski, Ella & Koivisto, Olavi: Laitilan historia 1. Laitila, 1969.

Nallinmaa-Luoto, Terhi & Alifrosti, Kari: Kalannin historia. Uusikaupunki, 1999.

Paasio, Veikko: Pyhämaan historia. Uusikaupunki, 1979.

Perälä, Väinö: Vehmaan historia. Turku, 1951.

Rinne, Juhani: Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri. Helsinki, 1932.

Riska, Tove: Suomen kirkot I. Vehmaan rovastikunta. Helsinki, 1959.

Salo, Unto: Oliko Kalanti muinaismaakunta. Teoksessa Muinainen Kalanti ja sen naapurit. Talonpojan maailma rautakaudelta keskiajalle. Toim. Veijo Kaitanen, Esa Laukkanen ja Kari Uotila. Helsinki, 2003.

Simonsuuri, Lauri: Kotiseudun tarinoita. Helsinki, 2006 (1. painos 1951).

Simonsuuri, Lauri: Myyttillisiä tarinoita. Helsinki, 1947.

Taivainen, Jouni: Keväällä varhaiskristillinen nuortui. Pienen vehmaalaisen kirkon jäännös 1500-luvun lopulta. SKAS 2/2006.

Taivainen, Jouni: Kirkkoarkeologiaa Vehmaalla. Kappelin raunioista nyrhittyä lasia ja suurvalta-Ruotsin rahaa. Arkeologia NYT! 4/2005.

Tuominen, Leila K.: Kalannin kirkko II. Uusikaupunki, 2000.

Yli-Seppälä, Laura: Kadonneet kappelit. Perimätiedon ja paikannimistön hyödyntäminen keskiajan ja uuden ajan alun kappelinpaikkojen arkeologisessa tutkimuksessa. Julkaisematon Turun yliopiston arkeologian oppiaineen proseminaarityö, 2009.

Etelä-Karjalan nuoremman rautakauden kontakteja uusien löytöjen valossa

Soikea kupurasolki Pätilästä.



Jäämejä Jääskestä idäntielle

Näkymä Näveristä.

Tämän artikkelin kirjoittamisen alkusysäys on ollut ruokolahtelaisten Pertti ja Kari Hyvärisen aktiivinen metallinetsintätoiminta kotikuntansa alueella. Heidän järjestelmälliset tutkimuksensa ovat tuoneet esille runsaan historiallisen ajan aineiston ohella myöhäisrautakautisia löytöjä, jotka muuten olisivat olleet kenties pitkäänkin tietämättömissä. Toinen kirjoittamisen lähtömotiivi on, että Vuoksen yläjuoksun ja sen edustan myöhäisrautakautista löydöistä ei ole yhtenäistä kuvausta arkeologisissa julkaisuissa. Koska löytöjen määrä alueella on moninkertaistunut, ajankohta lienee jokseenkin otollinen tälle artikkelille.

Paikka missä Vuoksi tapaa Saimaan lienee ollut eri aikoina lähialueilla ja kauempanakin eläneiden mielessä jonkinlainen solmukohta.

Kaakkoa kohti matkatessa suuri, lähes loputtomien sokkeloiden taakse loitontuva reittivesi jää taakse, ja matka jatkuu murahtevien koskien ohitse, ja välillä taas leppeästi alaspäin suurta, pitkiksi järviksikin laajentuvaa virtaa kohti järvien järveä, Laatokkaa.

Rautakauden loppupuoliskolle 800-luvulle tultaessa oli kauemmas kaakkoon, Laatokan taakse, itämeren-suomalaisille alueille muodostunut elinvoimaisia keskuksia, vankkaa asutusta, joissa ostettiin, myytiin ja kuormattiin tavaraa merten ja jokitaipaleiden takaa tulleiden muukalaisten aluksiin.

Arvokkaiden vaihtotavaroiden saataavuus ja ehkäpä entisen kotiseudun toimeentulonäkymät saivat monet kenties kiinnostumaan Suomen itäisestä järviolueesta joko kaupankäynti- tai muuttomielessä. Tämä liike suuntautui alueelle, jossa kalastavaa, kaskeavaa ja pyytävää väestöä ennestäänkin talosteli.

ETELÄ-KARJALAN nykyisessä maakunnassa onkin toimeliaisuuden merkkejä enenevissä määrin 800-luvulta lähtien. Etelä-Karjalan rautakautisten ajoittavien esineiden levintäkartassa erottuu joitakin keskittymiä. Kauskilan ruumiskalmiston lähikylistä Saimaan rannalle ulottuvalla vyöhykkeellä on yksittäisiä rautakautisia esineitä, joita ei ole tässä tarkemmin syytä kä-

sitellä, sillä viimeisin irtolöytö kyseisestä ryppäästä on kymmenen vuoden takaa. Taipalsaarella on kalmistollista asutusta, mutta vain harvoja esinelöytöjä kalmistojen ulkopuolelta.

VUOKSEN virran niskalta Ruokolahden kirkonkylän suuntaan joltavan vesistökapeikon liepeiltä on rautakautisia esinelöytöjä vähän yli kymmenen kilometrin matkalta. Tältä alueelta ovat myös nyt esiteltävät uudet löydöt. Esineellisiä kohteita on nykyään yhdeksän tai kymmenen laskutavasta riippuen. Kaakosta luoteeseen lueteltuna ne ovat seuraavat (välissä esitellään lyhyesti myös Virtumjoen keramiikkalöytö).

Vanhat kohteet

-IMATRAN Tainionkosken viikinkiaikainen **puhkonainen tappikoristeinen kupurasolki** (KM 7012, *Kartan esineellinen kohde 1*).

-**Kaksi myöhäisrautakautista lasimasahelmeä** (KM 35419, *Kartan esineellinen kohde 2*) Immalanjärven pohjoisrannalta, kolme kilometriä Saimaasta.

-Ruokolahden kirkonkylälle johtavan kapeikon keskeltä Hämeensaaren rannavedestä on löytynyt **ristiretkiaikainen rapukoristeinen kupurasolki** (KM 12050:1, *Kartan esineellinen kohde 3*).

-Mökinmäen **rullapäinen pronssinen hevosenkenkäsolki** (KM 17712, *kaaren poikkileikkaus kolmiomainen, kartan esineellinen kohde 4*) kilometrin päässä

lähimmästä uudesta löytökohteesta, Näverin pellosta, josta on löydetty nyttemmin runsaasti rautakautista esineistöä.

Virmutjoen keramiikkaa

ALUEELTA tunnetuista keraamisista kohteista kohteista kiinnostavin on Virmutjoki. Kymmenkunta kilometriä Ruokolahden kirkolta pohjoiseen on tarkemmin paikantamattomana pelto löytönä **keramiikanpala, jossa esiintyy nyörikoristelua** (*Kartan keraaminen kohde*). Nyörikoristelu on tyypillinen piirre länsisuomalaiselle kansainvaellus - viikinkiajan keramiikalle. Tätä keramiikkaa tunnetaan entuudestaan lähempääkin, Laatokan Karjalasta: Räisälän Hovinsaaresta ja Kurkijoen Kuuppalasta (*Uino 1997: 396*).

Uudet kohteet

NYT esiteltävät kohteet ovat kompaktina, kilometrin mittaisena sikermänä Saimaan kapeikon koillisrannalla Ruokolahden kirkonkylän tuntumassa. Tästä erillään on muutaman kilometrin päässä sijaitseva Näverin löytöpaikka.

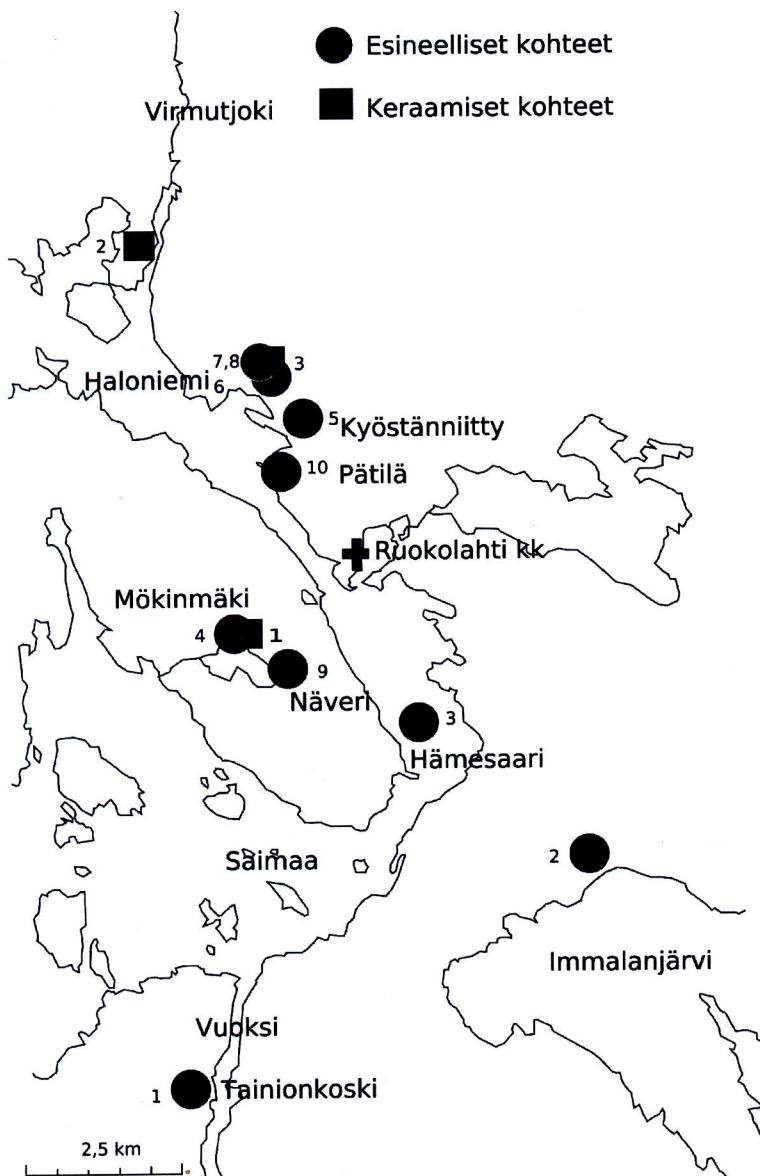
Vuonna 2009 hälytti paikkakuntalaisen Pertti Hyvärisen metallinilmaisoin loivarinteisen metsäharjanteen lakitasanteella ja lapionpistosta nousi **tasavartisen soljen puolikas ja Ailio A-tyyppinen nastakoristeinen soikea kupurasolki** (KM 37921, *Kartan esineellinen kohde 5*). Harrastajat lopettivat etsinnät paikalla näiden löytöjen jälkeen. Kohde on viety muinaisjäännösrekisteriin hautapaikkana nimellä Kyöstänniitty, vaikkei kohteen luonteesta varmuutta olekaan. Se sijaitsee n. 300 metrin päässä Saimaasta.

Kuluvan vuoden 2010 keväällä kilometrin päässä edellisestä löydöstä Haloniemen kylän pienehköllä pellolla tuli etsimeen signaali **pyöreästä tappikoristeisesta kupurasoljesta** (*Kartan esineellinen kohde 6*), joka edustanee D-tyyppiä.

Vain parinsadan metrin päässä edelliseltä kohteelta hivenen myöhemmin etsinnät toivat päivänpaisteeseen jälleen **tappikoristeisen soikean kupurasoljen, tasavartisen soljen puolikkaan** (*eri yksilöstä kuin aiemmin löydetty*) sekä naisen kaulanauhaan kuuluneen **puhkonaisen, pyöreän kulmaviivoin koristellun viikinkiajan riipuksen** (*Kartan esineellinen kohde 7*). Molemmilla peltokohteilla etsinnät lopetettiin ja museotoimelle tehtiin asianmukainen ilmoitus.

Viimeksi mainitun löytöpaikan viereisen tilan isäntä pyysi Hyväriset pihamaalleen etsimien kanssa, mihin myös maakuntamuseo suhtautui myönteisesti. Olohuoneen ikkunasta 5-10 metrin päästä löytyi taas **viikinkiaikainen pyöreä puhkonainen riipus ja kaksi Ailio A -solkea**. Toinen soljista on erityisen mielenkiintoinen, sillä siihen on sulanut kiinni edellisen kaltainen **pyöreä puhkonainen riipus, lasimassaa ja palanutta luuta** (*Kartan esineellinen kohde 8*). Löytö viittaa melko vahvasti polttokenttäkalmistoon. Kaksi viimeistä löytökohtetta voidaan

Kartta 1. Rautakautiset esinelöydöt ja rautakautiset keraamiset kohteet Vuoksen yläjuoksun edustalla.



Polttokalmistolöytö ja vyönhela Haloniemestä.



Hyväristen toiminta metallinetsinnässä on ollut jatkuvasti vastuullista ja yhteistyö maakuntamuseon kanssa toimivaa. Jokaisesta uudesta esinelöydöstä on välittömästi tehty ilmoitus Etelä-Karjalan museotoimen Jukka Luodolle, joka on harkintansa mukaan antanut lupia etsinnän jatkamiseen.

lukea yhteen tai erilleen, koska kohde on tutkimaton.

Samaan käyttöperiodiin liittyy pihälöydöistä vielä Suomessa toistaiseksi harvinainen **vyön koristeosa**, jolle olemme löytäneet läheisen vastineen Vainionmäen viikinkiajan polttokalmiston vuoden 2007 löydöistä (KM 36760:3). Tämä esinetyyppi esiintyy lähinnä Ruokolahtea eräässä Mikkeliissä ja Vepsän Paksujoen sivu-uoman varren hautakummussa (Esa Mikkola, sähköposti 17.9.2010; Arne 1921, fig. 252).

Tätä kirjoitettaessa ovat samat metallinetsijät löytäneet noin kilometrin päästä Mökinmäen hevosenkenkäsoljen löytökohteesta, Näverin niitetyltä heinäpellolta sijaitsevalta matalalta kumpareelta **kaksi myöhäisrautakautista helaa**. Ne ovat **neliönmuotoisia, rusettikuvioisia** (Kivikoski 1973 fig. 918, 1202 a, Kartan esineellinen kohde 9). Samalta rinnenäytöltä on ylemmiltä kohdilta myös historiallisen ajan metalliesineistöä mm. joutsenkuviainen sinettisormus.

Myöhemmin kuluvana syksynä on saman rinteen yläosista löytynyt **soikean kupurasoljen katkelma**, joka käsittelee kolmanneksen tai neljänneksen kuluneesta soljesta. Koristeaiheet ovat tunnistettavia. Se on ilmeisesti nk. köynnössolki, joka hautakonteksteissa ajoittuu 1100-luvulle (Taavitsainen 1991: s. 92).

Syksyisiin löytöihin kuuluu myös 150 metrin päästä kupurasolkikatkel-

man löytöpaikasta esiin noussut lähes kokonainen tasavartinen solki. Myös **tasavartinen solki kahtena fragmentina** oli noussut samaiselta Näverin aukiolta läheltä rantaa useamman sadan metrin päästä edellisen löytöpaikalta. Molemmat tasavartiset soljet ovat samaa tyyppiä kuin Haloniemestä ja Kyöstänniityltä löydetty.

Kyseiseltä alueelta on aivan hiljattain löytynyt vielä **pronssispiraalista väännetyin kaularenkaan katkelma, yksipäinen ristiretkiajan hevosriipus sekä lattean puhkonaisen ristiretkiajan hevosriipuksen katkelma**. Näverin sinänsä runsaat löydöt ovat laajalta peltoalueelta vailla selviä viitteitä rautakautisen toimintaan liittyvistä yksittäisten jäänteiden sijainnista.

Uutena löytöalueena on lokakuun kuluessa noussut esille Rasilan keskustajaman kupeessa olevat Pätilän pelot (Kartan esineellinen kohde 10), joilta Pertti Hyvärinen on löytänyt pyöreän hyväkuntoisen, kahdellatoista tapilla koristetun E-tyyppin pyöreän kupurasoljen sekä hyvin pienikokoisen tappikoristeisen soikean kupurasoljen.

Hyväristen toiminta metallinetsinnässä on ollut jatkuvasti vastuullista ja yhteistyö maakuntamuseon kanssa toimivaa. Jokaisesta uudesta esinelöydöstä on välittömästi tehty ilmoitus Etelä-Karjalan museotoimen Jukka Luodolle, joka on harkintansa mukaan antanut lupia etsinnän jatkamiseen.

Löydetty 21 esinettä ovat prosentuaalisestikin huomattava lisä Etelä-Karjalan rautakautiseen löydöstöön. Vastinetarkastelun voisi summata etukäteen. Viikinkiajan esineet ja esinekombinaatiot ovat melko tyypillisiä Saimaan piirin viikinkiajan löydöille, ja laajassa mielessä koko Laatokan Karjalan ja Hämeen keskusseudujen väliselle alueelle. Kyseiseltä ajanjaksolta löytyy myös selviä viitteitä suorista yhteyksistä Laatokan kaakkoisrannalle, Muinais-Vepsään. Neljän Ruokolahdelta löytyneen ristiretkiajan esineen osalta lähimmät vertailualueet löytyvätkin jo Mikkelistä, Laatokan-Karjalasta ja Lappeelta, joista on vastineita kaikille em. ristiretkiajan löydöille. Vastineita löytyy edelleen runsaasti myös Päijät-Hämeestä.

HUOMIONARVOISIA referenssi-kohteita viikinkiajan osalta ovat Jaalan Pukkisaari, Taipalsaaren Vammonniemi ja Savonlinnan Tynkkylänjoki ja Sulkavan Iitlahti. Yhteistä näille kohteille ovat ainakin tappikoristeiset kupurasoljet tyyppiä Ailio A. Osalta kohteista on löytynyt myös tasavartisia solkia (Tynkkylänjoki, Pukkisaari) tai pyöreitä kupurasolkia (Pukkisaari, Vammonniemi). Myös kaulakäätyyn kuuluneelle kulmaviivoin koristellulla pyöreällä puhkonaisella riipuksella on vastineita Pukkisaareissa ja toisaalta Pertunmaan Kuuselassa. Kohteet poikkeavat Ailio A-soikeiden kupurasolkien ja osittain myös D- ja E-tyyppin pyöreiden kupurasolkien takia itäsuomalaisista



Hevosriipus Näveristä.

keskusalueista Mikkelistä ja Laatokan Karjalasta. Näiden alueiden kohdalla em. solkityyppien puuttuminen on yllättävää ottaen huomioon viikinkiaikaisen esinemateriaalin suhteellisen laajuuden, eikä kovinkaan helposti selity tutkimuksellisin aukkona. Eri asia on, millainen paino näille esine-tyypille esimerkiksi eri intressiryhmien markkerina annetaan.

YHTEYKSIÄ on viikinkiajalla ollut varmasti myös Muinais-Vepsään Laatokan-Karjalan ohitse. Myös Muinais-Vepsästä tunnetaan tappikoristeisia soikeita kupurasolkia, toisin kuin Laatokan-Karjalasta (*Huurre 1980 s. 169*). Kyseiseltä alueelta tunnetaan niin ikään aiemmin mainittu suora-kaiteenmuotoinen koristehela, jolle ei ole vastinetta Laatokan-Karjalassa (*Uino 1997 s. 375-376; Esa Mikkola, sähköposti 17.9.2010: Mikkelin Orijärveltä ja Laitilan Vainionmäeltä on samanlaisia koristehelejä löytynyt*). Laatokan kaakkoispuolelta on vastineita myös monille Ruokolahdelta löytyneille yleisemmille viikinki- ja ristiretkiajan esinetyypeille. Alueelta on tarkka vastine Imatran Tainionkoskelta (*kartan esineellinen kohde 1*) 1900-luvun alussa löytyneelle tappikoristeiselle pyöreälle puhkonaiselle kupurasoljelle (*Kotchkurkina 2005 s. 41: valokuva*). Sellaista ei Suomen alueelta tunneta, vaikka samankaltaisia solkia onkin osoitettavissa (*Luoto 1997*).

ESILLE on nostettava myös ajatus, että osa Etelä-Karjalan viikinkiajan löydöistä on vaihdon kautta paikallisen varhais- ja keskiautakautisen väestön haltuun joutunutta materiaalia. Tämä saattaisi tulla kyseeseen Ruokolahden Karoniemen kaltaisessa pitkän, kivikaudelta varhaismetallikaudelle ja rautakaudelle ulottuvan keraamisen tradition kohteessa, josta on myös viikinkiajan helmiä ja yksittäisiä metallisesineitä. Mahdollisesti samoin on Taipalsaaren Mammonniemessä ja Vammonniemessä, sillä kyseiset kalmistot on tehty lapinraunioille tyypillisiin kallioisiin niemenkärkiin (*Kirkinen 1994 s. 113*). Sekä Taipalsaarella että Ruokolahdella on myös perinteisiä lapinrauniokohteita.

Lähiseudun merkittävimmät rautakauden kohteet

ALLE kahdenkymmenen kilometrin säteellä Ruokolahden kirkosta, jonka välittömästä tuntumasta uudetkin löydöt ovat, voidaan mainita seuraavat rautakautiset muinaisjäännökset.

-Karoniemi n. 17 kilometriä Ruokolahden kirkolta länsiluoteeseen. Viikinkiajallakin käytössä ollut monen aikakauden asuinpaikka Saimaan rannalla. Tunnetuimmat löydöt viikinkiajalta ovat lasimassahelmet.

-Hirnilä n. 17,5 kilometriä Ruokolahden kirkolta itäkoilliseen. Rautjärven Herajärveltä tunnettu viikinkiajan rökkiökalmisto, jolle leimallisia ovat asehautaukset sekä Etelä-Karjalan ainoat rautakautiset kuolaimet ja sirppi.

Hirnilää on esitetty Laatokan Karjalasta Saimaalle johtavien reittien varrelle sijoittuvaksi rautakauden uudisasutukseksi (*esim. Ylönen 1957 s. 77-78*). Tätä näkemystä kohtaan voidaan esittää perusteltua kritiikkiä

-esineistöstä kasvava kokonaiskuva ei laatokankarjalaista alkuperää edellytä (*Luoto 2007 s.27*). Ehkä on mahdollista että Herajärven asutus liittyy läheisemmin vieressä sijitsevaan Vuoksen yläjuoksun viikinkiajan asutukseen ja Salpausselkiin. Laatokan-Karjala on maantieteellisesti selvästi kauempana.

Lisäksi melko hiljattain tietoon tulleen löytönä voi esittää Vuoksen varrelta Jääsken pappilan luota mii-naharavalla löydetty metalliesineet, joista ainoastaan yksi rannerengas on päätynyt Pietarin tiedeakatemiaan haltuun (*Uino 2003, 338-339, 342*). Ruokolahden kirkolta on Jääsken pappilalle n. 30 kilometriä. Vuoksen yläjuoksun eteläisimmältä löytöpaikalta Tainionkoskelta matkaa kohteelle tulee 24 kilometriä. Viipurin linnaläänin historiassa kohdetta pidetään todennäköisenä polttokenttäkalmistona (*ibid.*).

Yhteenveto

LÖYTÖJEN tärkeyttä alleviivaavat monet seikat. Ne ovat tulleet alueelta, josta myöhempiä rautakautta tunnetaan rajoitetusti, joten löytöjen perusteella Vuoksen yläjuoksun suuseudulle hahmottuu uusi rautakautinen toiminnallinen kokonaisuus. Se nivoo yhteen myös aiempia löytöjä, jotka saavat näin ollen "mieltä". Esimerkiksi yllä mainitun Hirnilän lisäksi Taipalsaaren rautakautiset kalmistot näyttäytyvät nyt hivenen uudessa valossa.

Vaikka tarkempia tutkimuksia Haloniemessä ei ole vielä suoritettukaan, on mahdollista että eteläisellä Saimaalla Vuoksen edusta on ollut viikinkiaikana keskeisessä asemassa tavaravaihdossa, johon on saattanut sisältyä vilkastaakin kanssakäymistä alueella muualta eläneen "paikallisemmän" väestön kanssa. Mainittakoon tässä yhteydessä lapinraunioalueen keskellä oleva Karoniemi ja Taipalsaaren lapinraunioille ominaiset kalmistonpaikat. Määrätyt esinekombinaatiot liittyvät Ruokolahden ja Taipalsaaren seudut toisiinsa ja

laajaan Saimaan (*Itälahti, Kylmäniemi*) ja Kymijoen Mäntyharjun reitin (*Kuusela, Pukkisaari*) käsittävään toistaiseksi hypoteettiseen, ehkä hyvin löyhäänkin, taloudelliseen verkostoon, jonka alkuperä saattaa hyvinkin olla Hämeessä.

Ruokolahden uusista löydöistä on kuitenkin mahdollista tulkita alkupe-räviitteitä myös Laatokan kaakkoisrannan suuntaan, Muinais-Vepsään, sillä merkittävälle osalle esineistöä on vastineita juuri kyseisellä alueella. Joka tapauksessa Vuoksen yläjuoksun (*Jääsken*) suorat yhteydet Laatokan kaakkoisrannalle 900-1000-luvuilla ovat ilmeiset. Tätä yhteyttä voi pitää uusien esinelöytöjen keskeisenä antina uuden polttokenttäkalmiston toteamisen ohella. Löydöt osaltaan vahvistavat kuvaa laajasta Saimaan järviolueelle ulottuvasta Laatokan maailmasta, jota Jorma Korpela, monella tavalla pioneeriötä tehden, käsittelee (*Korpela 1998*).

HYPOTEETTINEN, 900- ja 1000-luvuilla Saimaan piirissä kenties vaikuttanut verkosto on saattanut olla

osittain Mikkelin alueeseen nähden itsenäinen, vaikka vuorovaikutustakin on täytynyt olla monella tasolla. Verkoston kiistaton osoittaminen vaatisi huomattavasti laajempaa vertailevaa esinetutkimusta kuin mihin tässä on ollut mahdollisuus, luultavasti myös kenttätöitä.

Koska selvää jatkuvuutta ristiretkijälle edellä luetelluissa muissa Mäntyharjun reitin ja Saimaan viikinkiajan kohteissa ei esiinny, Laatokan Karjalan, Mikkelin ja myös Lappeenrannan alueen seuraavilla sataluvuilla enenevä vauraus vaikuttaa kasvaneen saman resurssialueen hyödyntämisestä. Ristiretkiaikana lienee mainitun viikinkiajan verkoston talousmaantieteellinen toimintatila on kaventunut ja yhteydet Laatokan taakse katkenneet, mikä sitten ilmenee vaurauden arkeologisten merkkien häviämisenä tai radikaalina vähenemisenä. On myös mahdollista,

että taloudellisesti aktiivisin osa väestöä on ainakin osittain muuttanut uusille asuinsijoille ja antanut panoksensa ristiretkiajan keskusten kasvuun.

Ruokolahden kohdalla sen sijaan jatkuvuutta on ollut, sillä löydöissä on ehdottomasti ristiretkijallekin ajoituvia yksilöitä (*rapu- ja köynnös- tms. suurrehko ristiretkiajan solki, kaksi ristiretkiajan eläinriipusta*), sekä joitakin esineitä joiden käyttö on jatkunut viikinkiajalta ristiretkijalle (*esim. rusettikuvioiset koristeheilat*). Ristiretkiajan löydöt ovat vieläpä hyvin suppealta alueelta Näveristä ja Hämesaaresta (*ks. kartta*).

ETELÄISESTÄ Karjalasta on tullut tietoon rautakautisia kalmistoja verkkaissa muutaman vuosikymmenen sykleissä: Väinö Voionmaa tutki Hirnilän polttohautoja vuonna 1938. Nämä olivatkin ensimmäiset ja viimeiset viikinkiajan kalmistokaivaukset koko

maakunnassa. Parikymmentä vuotta myöhemmin, 1950-luvulla todetuista ristiretkiajan kalmistoista Kauskilasta ja Myttylästä ovat kaivaustutkimukset kohdistuneet edelliseen (*Salmo, Salo, Kähtävä-Marttinen, Laakso*). Parikymmentä vuotta eteenpäin 1970-luvulla muinaistieteelliseen "päivänvaloon" tulivat Taipalsaaren 1000-luvun hautapaikat Vammonniemi ja Mammonniemi. Molemmat ovat saaneet olla kaivauksilta rauhassa.

Nyt olemme uuden kohteen äärellä Ruokolahden Haloniemessä. Ehkäpä voimme viikinkiajan kalmistojen osalta jatkaa siitä mihin Voionmaa jäi. Jatkotutkimuksien tarve on ilmeinen myös Näverin ristiretkiajan löytöjen kohdalla.

Ilkka Pyökkö

Lähdeluettelo ja kirjallisuutta

Arne, T. J. 1912, La Suède l'Orient. Études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'âge des vikings et la moyen âge. Archives D'Etudes Orientales Vol. 6. Upsala.

Edgren, Torsten 1988, Europaeus ja muinaistiede. D. E. D. Europaeus -Suurmies vai kummajainen. Kalevalaseuran vuosikirja 67. SKS, Helsinki.

Hiekkänen, Markus 2003, Viipurin lääni -Rautakaudesta keskiaikaan. Viipurin linnaläänin historia osa 1, Jyväskylä.

Huurte, Matti 1980, Oval tortoise brooches with knob ornaments. Fennu-Ugri et slavi. HYAL. Moniste nro 22. Helsinki.

Kirkinen, Tuija 1994, Etelä-Savon ja -Karjalan nuoremman rautakauden asutuksen suhde luonnonympäristöön ja taloudelliseen ympäristöön. Pro gradu.

Kivikoski, Ella 1973, Die Eisenzeitlich Finnlands. Bildwerk und Text. SMYA, Helsinki.

Korpela, Jukka 2008, The World of Ladoga: society, trade, transformation and state building in the Eastern Fennoscandian boreal forest zone c. 1000-1555. Nordische Geschichte, Bd. 7. Lit Verlag, Münster.

Kotchurkina, Svetlana 2005, Ves ja Vepsäläiset - huomioita muinaiskansan vaiheista, toim. Lasse Saressalo. Vepsä - Maa, kansa ja kulttuuri. SKS, Helsinki.

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1984, Keski- ja myöhäisrautakausi. Suomen historia I. Weilin+Göös, Espoo.

Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 1988, Esihistorian vuosituhannet Savon alueella. Savon historia I, Kustannuskiila Oy, Kuopio.

Luho, Ville 1966, Kinnulan ketjulaite. Suomen Museo, Helsinki.

Luoto, Jukka Kiven, pronssin ja raudan muokkaajat -Etelä-Karjalan asuttaminen. Etelä-Karjalan maisema- ja kulttuurialueselvitys osa 2, Etelä-Karjalan liitto.

Luoto, Jukka 1997, Imatran kirja.

Miettinen, Timo 2003, Kymenlaakson Juuret -asutuksen ja kulttuurin esihistoriaa. Kymenlaakson liitto, Karhula.

Nallinmaa-Luoto, Terhi 1978, Tampere-Vilusenharju, nuoremman rautakauden kalmisto Pirkanmaalla, Karhunhammas 3, Turku.

Saksa, Aleksandr 1998, Rautakautinen Karjala. Muinais-Karjalan asutuksen synty ja varhaiskehitys. Studia Carelica humanistica, Joensuu.

Taavitsainen, J-P 1990, Ancient hillforts of Finland. SMYA 94, Helsinki.

Talvio, Tuukka 1980, Finnish coin hoards of the viking age, Fennu-Ugri et slavi. HYAL. Moniste nro 22. Helsinki.

Uino, Pirjo 1997, Ancient Karelia Archaeological studies, Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia. SMYA 104, Helsinki.

Uino, Pirjo 2003, Viikinkiaika. Karjalan synty. Viipurin linnaläänin historia osa 1, Jyväskylä.

Ylönen, Aulikki 1957, Jääsken kihlakunnan historia vuoteen 1700. Jääsken kihlakunnan historiatoimikunta, Imatra.

Internetlähteet: Museoviraston Laitilan kaivauksia esittelevä sivu osoitteessa: www.nba.fi

Turun tuomiokirkon piispansauvan arkeologiaa

Muinaisesineen monet kerrokset

Esineiden pikkutarkka arkeologinen tarkastelu saattaa paljastaa niistä yllättäviä historiallisia kerroksia. Näin kävi myös Turun tuomiokirkkomuseossa näytteillä olevan vanhan piispansauvan tuoreissa tutkimuksissa.

Turun sauva on menettänyt koukkuosansa, mutta jäljellä on vielä punaisella sametilla päällystetty ja kultalangoin kirjailtu sauvaosa. Sauva itsessään on puuta. Sauvaan on kiinnitetty vuorikristalli, jonka ylä- ja alapuolelle on sijoitettu profiloidut, valkoiseksi värjätyt koristevahvikkeet. Vastaavankaltaiset vahvikkeet on myös sauvan keskellä ja alapäässä. Sauva päättyy lieriömäiseen piikkiin. Vaillinaisenakin sauva on vaikuttavan näköinen.

Tuomiokirkon sauvaa ovat niin arkeologit, taidehistorioitsijat kuin historioitsijakin pitäneet keskiaikaisena. Sauva oli keskiajalla yksi piispan virallisista tunnuksista. Kun aikakauden taiteessa esiintyy piispan hahmo, hänen vasempaan käteensä on tavallisesti sijoitettu käyräpäisellä koukulla varustettu sauva. Vuonna 1931 tuomiokirkon sauvaa käytettiin juuri keskiaikaisuutensa takia esikuvana Suomen arkkipiispan uuden sauvan valmistuksessa. Tällä haluttiin korostaa maamme kirkon historiallisia juuria. Sauvan tutkiminen nykyaikaisilla analyysitekniikoilla kuitenkin kertoo, että sen ikä ja taustat eivät olekaan näin yksioikoisia.

Turun tuomiokirkon sauva keskiajalla

Tuomiokirkon sauvan alkuperää tai valmistusajankohtaa ei tunnetta tarkkaan. Turun piispa Hemming (piispana 1338–1366) lahjoitti kirjallisten lähteiden mukaan Turun tuomiokirkolle piispan hiipan ja sauvan. Tämän vuoksi Julius Finnberg pitää vuonna 1929 ilmestyneessä kirjassaan Turun tuomiokirkon vuosisataiset vaiheet mahdollisena, että nykyinen sauva on nimenomaan piispa Hemmingin lahja.

Juhani Rinne oli hieman toista mieltä. Hän ehdottaa vuonna 1932 tutkimuksessaan Pyhä Henrik: Piispa ja marttyyri, että esine olisi alkupe-
räisessä asussaan kuvattu Nousiaisten kirkkoon pystytetyn Pyhän Henrikin sarkofagin kupariseen päällyslevyyn. Siinä maamme suojeluspyhimys nähdään täydessä piispan virka-asussa. Piispanpuvussaan on kuvattu myös muistomerkin lahjoittanut piispa Maunu Tavast (piispana 1412–1450). Hän on polvistunut rukoilemaan pyhimyksen jalkojen juureen. Maunu Tavastin piispansauva nojaa hänen oikeaan kainaloonsa, kun taas Pyhälä Henrikillä sauva on vasemmassa kädessä. Molempien sauvojen päässä on lehväkoristeinen koukku. Koukun alapuolelle on kehikkoon kiinnitetty kuutiomainen vuorikristalli.



Päällyslaatta 1400-luvun alkupuolelle ajoitetusta Pyhän Henrikin sarkofagista Nousiaisten kirkossa. Laattaan on kaiverrettu pyhimys täydessä piispallisessa asussaan.
Kuva: Helena Edgren & Kirsti Melanko 1996, Pyhän Henrikin sarkofagi, s. 43

Rinne ei totea, että tuomiokirkon sauva olisi välttämättä Maunu Tavastin lahjoitus. Sen sijaan hän yhdistää nykyisen sauvan toiseen kirjalliseen tietoon, jonka mukaan vuonna 1509 tanskalainen Otto Rud anasti Turkua ryöstellessään tuomiokirkosta muun muassa piispanhiipan eli mitran ja sauvan. Lopulta vuosien päästä esineet palautettiin takaisin tuomiokirkolle. Rinne ehdottaa, että tämä palautettu sauva on sama kuin tuomiokirkon nykyinen esine: ”Tälle matkalle olivat kuitenkin mitrasta jääneet sen jalokivet ja luultavasti myös sauvasta sen hopeainen ja kullattu koukkupää sekä

Turun tuomiokirkon piispansauva on osittain keskiajalta ja osittain uudelta ajalta. Kuva: Visa Immonen.

hopeinen kullattu kehys sen suuren vuorikristallin ympäriltä.”

Keskiajalla piispansauvan muoto vaihteli, mutta 1400-luvulla sen muodoksi vakiintui kierrepäinen, versonuepin koristeltu malli, jollainen on kuvattu Pyhän Henrikin sarkofagiinkin. Siinä yhdistyy lammaspaimenen sauvan koukku elämää kuvaaviin lehtiversoihin – piispa on hiippakuntansa paimen ja usko lupaus iankaikkisesta elämästä.

Turun tuomiokirkon vuorikristalliselle sauvalle ei ole säilynyt vastineita muualta Pohjolasta. Keski-Euroopassa piispansauvojen sekä vuorikristalliset koukut että koukun alapuoliset levennykset eivät olleet poikkeuksellisia 1100–1400-luvuilla, joten tuomiokirkon sauva saattaisi olla keskiaikainen. Erittäin vaikeata on vastata siihen, olisiko kyseessä piispa Hemmingin tai Maunu Tavastin antama esine.

Piispansauvan kohtalo keskiajan jälkeen

Kuningas Kustaa Vaasan (hallitsijana 1523–1560) käynnistämä uskonpuhdistus muutti täysin piispansauvan merkityksen 1500-luvulla. Tästä hyvä esimerkki on hänen suhtautumisensa piispantunnusten käyttöön. Mikael Agricola vihittiin Turun piispaksi ja Paavali Juusten Viipurin piispaksi vuonna 1554. Tilaisuuden jälkeen Mikael Agricola toimitti Neitsyt Marian syntymäjuhlan piispanmessun hiippa päässään. Kustaa Vaasa närkästyi tällaisesta paavillisuudesta.

Turun tuomiokirkosta takavarikoitiin Kustaa Vaasan käskystä kirkkohopeoita vuonna 1557. Kuninkaan hopeakamariin kirjattiin toimitetuksi myös piispansauvan hopeinen koukku. Asiakirjassa sen painoksi ilmoitetaan 4 luotimarkkaa 15 luotia 3 kvintiiniä (n. 1 kg). Ruotsalainen tutkija Olle Källström pitää mahdollisena, että kyseessä olisi sama sauva, joka palautettiin Turkuun Otto Rudin ryöstön jäljiltä.

Kustaa Vaasaa seurasi valtaistuimelle vuonna 1560 hänen poikansa Erik XIV (hallitsijana 1560–1568) ja vuonna 1568 hänen toinen poikansa Juhana-herttua eli Juhana III (hallitsijana

Vuonna 1931 valmistuneen arkipiispansauvan koukku. Koukku on valmistettu hopeasta, johon on upotettu kaikkiaan kuusitoista karneolia. Kuva: Visa Immonen.

1568–1592). Juhana halusi palauttaa Ruotsin valtakuntaan katolisen kirkon oppeja. Hän muun muassa lahjoitti piispanhiippoja ja -sauvoja valtakunnan eri hiippakuntiin, mutta varmoja tietoa Turkuun tehdyistä lahjoituksista ei ole. Juhanan kuoltua hänen uudistuksensa kumottiin, eivätkä Suomessa piispat käyttäneet hiippaa taikka sauvaa ennen 1900-lukua.

Vuonna 1630 Turun tuomiokirkon irtaimen omaisuuden luettelo mainitsee piispansauvan ja -hiipan ilman tarkempia kuvailuja. Luettelo laadittiin Isaacus Rothoviuksen (piispana 1627–1652) kauden aikana. Hänestä lähtien on säilynyt yhtenäinen sarja Suomen piispojen virallisia muotokuvia. Heidät maalattiin toinen toisensa jälkeen päällään ainoastaan musta papinpuku. Tosin virkatunnukseksi omaksuttiin myöhemmin myös kuningas Kustaa IV Adolfin (hallitsijana 1792–1809) lahjoittama kultainen risti.

Tuomiokirkon sauva mainitaan myös vuoden 1777 esineluettelossa. Tällöin sen päässä ollut hopeinen kädensija sulatettiin uusien ehtoollisvälineiden valmistamiseksi. Kädensijan painoksi merkittiin 22 luotia (n. 300 g). Eero Sepposen mukaan tämä sulatettu koukku voi olla joko keskiaikaisen sauvan koukku tai Juhana III:n lahjoittama uusi hopeakehrä uskonpuhdistuksen yhteydessä takavarikoidun koukun tilalle.

Vuonna 1931 valtionarkeologi Juha Rinne suunnitteli tuomiokirkkoon uuden piispansauvan. Se lahjoitettiin virkatunnukseksi vastaviihitylle arkkipiispa Lauri Ingmanille (virassa 1930–1934). Rinne otti virkatunnuksen lähtökohdaksi tuomiokirkon vanha piispansauvan. Rinteen mukaan se näyttää olevan sama, joka on kuvattu piispa Henrikin muistoarkkuun Nousiaisissa, ja mahdollisesti sama, jonka



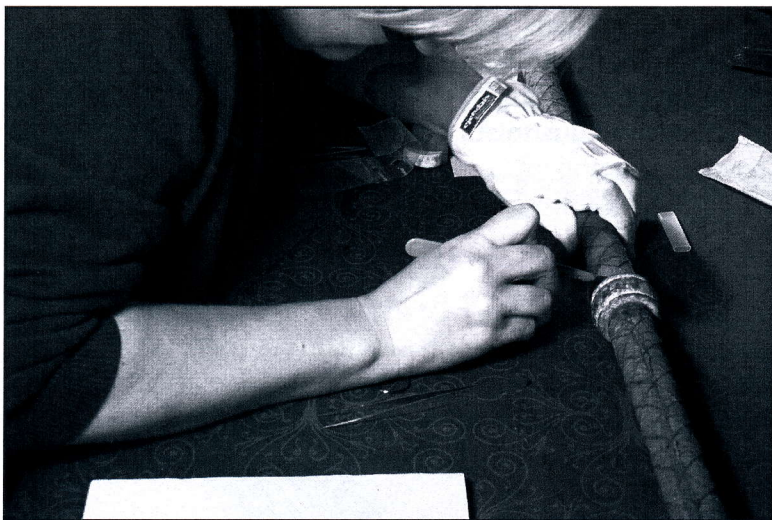
piispa Maunu Tavast hankki kirkkoon samalla kun hän täydensi piispan ja kirkon vaatevarastoa ym. korustoa. Samoin kuin hänen uusi piispankaapunsa on myös tämä sauva kenties juuri uutuutensa vuoksi tullut kuvatuksi hänen teettämänsä kansilaattaan P. Henrikin muistoarkussa.

Rinne pyysi kollegaansa arkkitehti Arne Wilhelm Ranckenia (1880–1954) laatimaan ennallistuksen yhdistämällä tuomiokirkossa säilyneen sauvan ja Pyhän Henrikin sarkofagin kuparilaattaan kaiverretun sauvan. Virkatunnuksen valmisti turkulainen kultaseppä Hjalmar Saarto-Sahlstedt (1883–1956). Nykyisin tämä uusi sauva kuuluu tuomiokirkon kokoelmiin.

Uudet tutkimukset murtavat vanhat käsitykset

Vuonna 2009 tuomiokirkon piispansauvaa ryhdyttiin tutkimaan uudestaan. Arkeologi ja tekstiilitutkija Heini Kirjavainen otti sen puu- ja tekstiiliosista useita pieniä näytteitä. Tutkimuksessa huomattiin, että josakin vaiheessa myöhempien konservointien yhteydessä sauvan ympärille on kiedottu ohutta harsomaista kangasta tukemaan alkuperäistä tekstiiliä.

Harson suojelema vanha tekstiili on punertavaksi värjättyä samettia. Se on valmistettu 1300-luvulla tai 1400-luvun alkupuoliskolla. Samettia on



Vuonna 2009 Heini Kirjavainen otti tuomiokirkon piispan-sauvasta useita näytteitä luonnontieteellisiä analyyseja varten. Kuva: Visa Immonen.

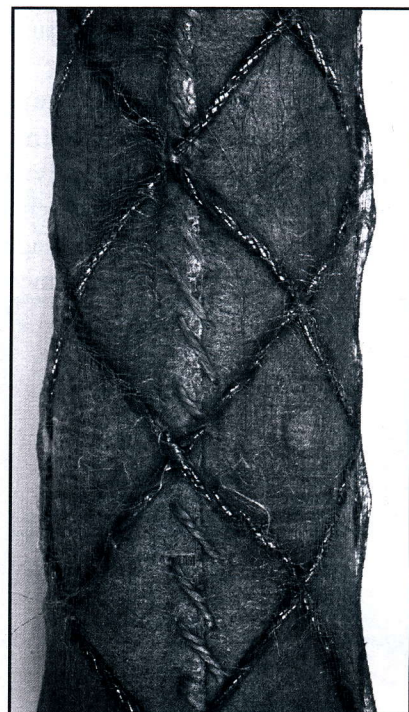
koristeltu ristikkäin menevillä koristelangoilla, jotka muodostavat koko sauvan pituudelle salmiakkikuvioita. Koristelanka koostuu litteästä latta-langasta, jossa ohut kullanhohtoinen metallisuikale on kierretty ydinlangan ympärille. Koristelanka on kiinnitetty samettiin keltaisella langalla. Lopuksi koristeltu sametti on kiedottu puun ympärille ikään kuin tupeksi ja ommeltu kiinni ruskealla langalla. Sekä koristelangan sidoslanka että sametin sauvan ympärille kietova lanka ajoittuvat samettikangasta useita vuosikymmeniä ellei vuosisatoja nuoremmiksi.

Tekstiili ja sen eri osat ovat kiinnostavan eriaikaisia, mutta suurimman yllätyksen tarjoaa sauvan puuytimen analyysi. Sauva on veistetty lehmuksesta. Puulajia kasvaa suuressa osassa Eurooppaa ja Suomessakin luontaisesti Pietarsaari–Joensuu-linjan eteläpuolella. Lehmus on pehmeää puuta, jota on perinteisesti käytetty veistosten raaka-aineena. Sauvan puuaines

ajoittuu aikaisintaan 1600-luvun puoliväliin. Sauvaa ei ole siis veistetty keskiajalla.

Uusien ajoitusten perusteella tuomiokirkon piispansauvan tekstiili on keskiaikainen, mutta pitävästi ei voi sanoa, onko se valmistettu piispa Hemmingin vai Maunu Tavastin aikana. Sauvan puinen ydin on sen sijaan vaihdettu hyvinkin myöhään uskonpuhdistuksen jälkeen, jolloin piispan-sauvalla ei olisi pitänyt enää olla kirkollista käyttöä.

Keskiajalla ja pitkään uudellakin ajalla tekstiilit olivat erittäin arvokkaita, ja piispansauvassakin kalleinta on ollut sametti. Sen kietominen uuden puun ympärille on osoitus kankaan kallisarvoisuudesta – alkuperäistä puuta ei ole nimittäin katsottu riittävän tärkeäksi säilytettäväksi. Myös samettiin käytettyjen sidoslankojen eri-ikäisyys kuvastaa sauvan ja etenkin sen sametin kunnossapitoa. Puuytimen vaihtaminen uskonpuhdistuksen jälkeen – ehkä ilman



Yksityiskohta Turun tuomiokirkon piispansauvasta. Kuvassa näkyy sametti, jonka päälle on kiinnitetty salmiakkikuvioita muodostavia koristelankoja. Sametti on kiedottu sauvan ympärille ja ommeltu kiinni. Kuva: Visa Immonen.

varsinaista tarkoitusta edes käyttää sauva virkatunnukseksi – kielinee tekstiilin arvon ohella siitä kunnioituksesta, jota piispanvirka ja viran keskiaikaiset tunnukset yhä nauttivat luterilaisessa kirkossa. Joka tapauksessa tuomiokirkon piispansauva osoittaa varmuudella sen, kuinka mielikuvituksettomia tutkijat ovat olleet pohtiessaan esineen historiaa: sauvalle ei olekaan vain yhtä ikää, vaan se koostuu monista eri aikoina valmistetuista osista.

Visa Immonen & Heini Kirjavainen

www.arkeoinfo.net

Arkeologian harrastajien infisivut • Kaikkea arkeologiaan liittyvää • Kaivelemme mielellämme vanhoja!



Tarinoita maan alta – Arkeologisia löytöjä Rauman seudulta

Rauman museossa avattiin lokakuussa arkeologiaa käsittelevä näyttely. Näyttelyn tekijöinä olivat museoamanuenssi Hanna-Leena Salminen ja arkeologi Aino Koivukari. Rauman museossa ei ole koskaan aikaisemmin ollut esillä arkeologista aineistoa tässä mittakaavassa, joten oli jo korkea aika tälle näyttelylle.

Kuopassaan työskentelevälle arkeologille esitetään useimmiten kysymys: Löytyykö jotakin? Tavoitteemme oli tätä näyttelyä tehdessä vastata tähän kysymykseen. Ammattilaisen näkökulmasta toki aina jotakin löytyy. Todellisuudessa löydöt eivät aina vastaa odotuksia, ja siten myös pettymyksen tunteet ovat tuttuja raskaiden kaivausprojektien kuluessa. Tälläkään alalla määrä ei kuitenkaan korvaa laatua, vaan juuri ne pienet ja huomaamattomat löydöt saattavat olla tutkimuksen kannalta mielenkiintoisempia. On ymmärrettävää, että pienet palaneen saven tai luun palaset eivät aiheuta yleisössä suurta reaktiota tai ihastusta, ellei niiden tarjoamasta laajasta tietomäärästä ja mahdollisuuksista kerrota myös populaareissa yhteyksissä.

Näyttelyssä nähdään esineitä Rauman museon ja Lapin kotiseutumuseon kokoelmista sekä esinemalleja ja -jäljennöksiä. Rauman museon liki 120-vuotisen historian aikana on museon kokoelmiin saatu runsaasti esihistoriallista esineistöä Satakunnasta sekä historiallisen ajan löytöaineistoa etenkin Vanhan Rauman alueelta. Historiallisen ajan löydöt Vanhasta Raumasta talletetaan edelleen Rauman museon kokoelmiin. Museon varastosta löytyykin arvokas ja informatiivinen kokoelma tämän ajan löytöjä. Näyttelyssä on esillä löytöjä aina kivikaudelta historialliselle ajalle saakka.

Rauman seudulla suoritettujen kaivausten määrään verrattuna edes perustason tutkimusta, jatkotutkimuksesta puhumattakaan, on tästä aineistosta tehty olemattoman vähän. Tulevaisuuden toiveisiimme kuuluukin, että aineistoista innostuisi useampi alan opiskelija. Näyttelyä tehdessä toki ai-

neistoja on käyty läpi, mutta vain pintaa raapaisemalla, esimerkiksi yhden löytöryhmän kaikkien löytöjen läpikäyminen osoittautui mahdottomaksi perusmuseotyön ohessa. Aineiston läpikäyminen oli hidasta ja katkonaista, mutta tietysti sitäkin kiinnostavampaa ja palkitsevampaa.

Näyttelyn pääpainona on Rauman seudulla viime vuosina tehtyjen kaivaustutkimusten ja niiden löytöjen esittely. Suureen rooliin nousivat itse-oikeutetusti kahdessa Unescon maailmanperintökohteessa tehtyt arkeologiset tutkimukset.

Lapin Sammallahdenmäen pronssikautinen hautaröykkiöalue on ollut Unescon maailmanperintökohde vuodesta 1999. Sammallahdenmäellä ja sen ympäristössä toteutettiin 2000-luvun alussa useampivuotinen museoviraston koordinoima työllisyysvaroilla rahoitettu tutkimusprojekti. Näiden tutkimusten merkittävintä antia oli mäen hautojen ajoituksen tarkentuminen. Ajoitukset saatiin juuri niistä pienistä palaneen luun paloista tehdyistä radiohiiliajoituksista. Mäen vanhimmat haudat ajoittuvat pronssikauden alkupuolelle ja nuorimmat puolestaan esiroomalaiselle rautakaudelle ajanlaskun alun tienoille. Lisäksi mäen läheisyydestä tehtiin asuinpaikkalöytöjä, jotka ajoittuvat nuorimpien hautojen kanssa samanikäisiksi. Varsinaisia löytöjä Sammallahdenmäen kaivauksilla tehtiin palaneiden luiden lisäksi vain yksi. Pronssinen sarjarannerenkaan katkelma on edustettuna näyttelyssä kuvissa.

Vuonna 1442 perustettu Rauman kaupunki on yksi Suomen kuudesta keskiaikaisesta kaupungista. Vanha Rauma, ihastuttava puukaupunkialue, on ollut Unescon maailmanperintö-

kohde jo vuodesta 1991. Tänä vuonna vietetäänkin Maailmanperintö Suomessa 20. juhluvuotta.

Historiallisen ajan löytöjä on näyttelyssä esillä runsaasti. Vanhassa Raumassa ensimmäiset kaupunkiarkeologiset kaivaukset tehtiin jo 1960-luvulla. Seuranneiden muutaman vuosikymmenen ajan arkeologit toimivat vanhan kaupungin alueella kuitenkin hyvin satunnaisesti. 2000-luvulla tutkimuksia on tehty lähes vuosittain.

Vanhan Rauman tutkimuksissa on saatu lisätietoa siitä, mitä alueella oli ennen kuin kaupunkia alettiin rakentaa. Lisäksi on saatu uutta tietoa siitä, minkälainen kaupungin asemakaava on ollut ennen nykyistä. Pitkä matka on kuitenkin vielä kuljettavana, jotta eri aikoina tehtyjen kaivausten tieto saadaan kerättyä esimerkiksi karttojen osalta digitaaliseen muotoon. Esiinelöydöistä nähdään puolestaan, että raumalaisilla on ollut hyvin samanlaisia kontakteja Eurooppaan ja muualle maailmaan kuin esimerkiksi paljon isomman kaupungin Turun asukkailla. Esimerkiksi Keski-Euroopasta tuotujen keraamisten viinikannujen, olutuoppien sekä viini- ja olutlasien kappaleet kertovat tästä.

Tervetuloa Raumalla tutustumaan esihistoriallisiin ja historiallisen ajan löytöihin!

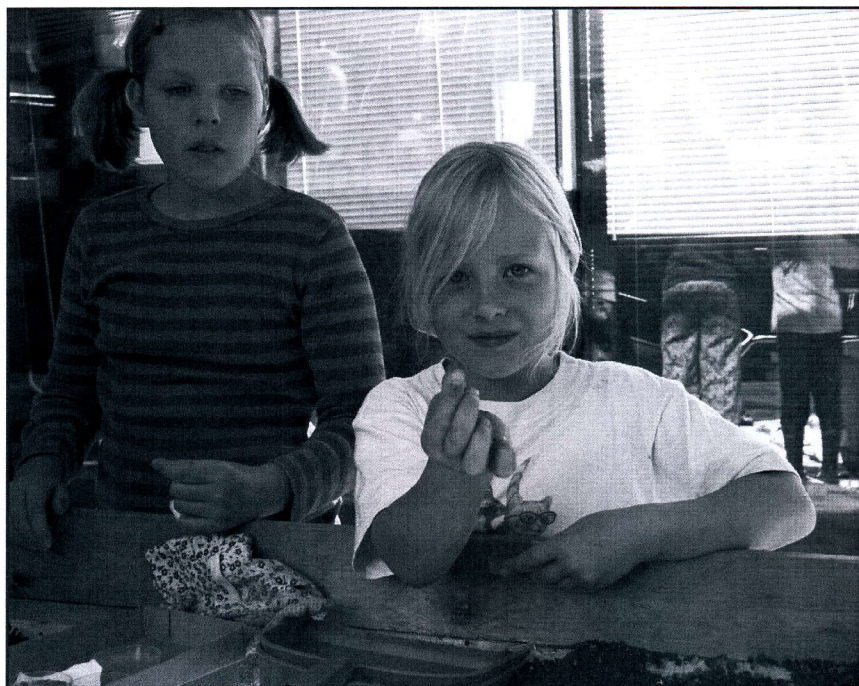
Hanna-Leena Salminen

Näyttely avoinna 10.7.2011 saakka
Rauman museo
Vanha Raatihuone, Kauppakatu 13
www.rauma.fi/museo

Iida-Mari Mikkonen on löytänyt jotain.
Vieressä Anna Virtanen.

Tulevien arkeologien seurassa

Astetta innokkaampia arkeologeja



”Nyt löytyi jotain!” Muu toiminta kuopassa lakkaa kun kaikki kerääntyvät katsomaan äsken huudahtanutta kaivajaa. Lasta kuorii hiljalleen maata löydön päältä kunnes sen voi varovasti vetää maasta ylös. Löytö paljastuu naudan leukaluuksi. Leuasta yhä törröttävät hampaat keräävät lisää ihastuneita kommentteja kaivajien keskuudesta. Innokkaat hihkaisut ja riemun kiljaisut ymmärtää kun tarkastelee kuopassa työskenteleviä kaivajia tarkemmin – joukossa näkyy vain yksi aikuinen, muut kaivajat ovat toinen toistaan innokkaampia koululaisia. Aboa Vetus –museon arkeologisille kaivauksille toivotetaankin arkeologien lisäksi tervetulleiksi juuri lapset!



Anna Virtanen, Iida-Mari Mikkonen ja Carla Zulli kaivauskuopassa.

Yksityinen Aboa Vetus & Ars Nova –museo sijaitsee aivan Turun keskustassa Aurajoen rannassa. Aboa Vetus –museo on rakennettu maasta esiin kaivetun keskiaikaisen rauniokorttelin lomaan. Vuonna 1995 avatun museon arkeologisia kaivaustutkimuksia on nyt jatkettu joka kesä viiden vuoden ajan. Vuodesta 2006 lähtien on kaivauksilla ollut mukana myös museon kesäkoululaisia. Kesäkoulu on viikon mittainen museolla järjestettävä kesäleiri, jossa tutustutaan hausalla tavalla arkeologiaan, historiaan ja taiteeseen. Yksi päivä viikossa on omistettu pelkästään arkeologialle ja tärkeimpänä osana sitä lapset pääsevät osallistumaan museon omiin arkeologisiin kaivauksiin.

Moni arkeologisille kaivauksille osallistunut aikuinenkin varmasti myöntää innostuneensa joskus eteen sattuneesta löydöstä tai jännittävästä esineestä. Lapsissa sama into pääsee vielä helpommin valloilleen ja tarttuu myös kokeneempiin arkeologeihin. Eläinten luut ovat kaupunkikaivauksilla massatavaraa, joka lentää paatuneelta arkeologilta löytöampäriin ilman sen kummempaa kiinnostusta. Lasten kanssa pienenkin luun ympärille kehitty

kuitenkin kiehtova tarina. Missä päin juuri tämä lammaskoira on asunut? Millainen sen elämä on ollut ja miten se on kuollut? Välillä joutuu arkeologikin pudistamaan epätoivona päätään kun haluttaisiin luun perusteella tietää, että minkä värinen koira on ollut ja oliko se kiltti? Entä tämä savastian pala, voiko siitä nähdä kenelle se on kuulunut tai mitä siitä on syöty? Välillä innostus valtaa nuoret kaivajat niin, ettei syömäänkään malteta lähteä. ”Ihan vähän vielä, jos löytäisin vielä jotain!”

Moni miettii miten käy kaivausten tutkimuksellisen laadun, kun lasten varressa hyörii lapsia. Jääkö jotain oleellista huomaamatta ja dokumentoimatta? Ei ainakaan näillä kaivauksilla. Kaivaus etenee stratigrafisesti ja kuopan tilanne dokumentoidaan tarkasti. Lapset johdetaan kaivaustyöhön huolellisesti. Jo kaivauksia edeltävänä päivänä arkeologi esittelee maasta tulleita löytöjä ja kertoo miten kaivauksilla toimitaan. Kaivauspäivänä lapsia ohjaa sekä kaivauskuopassa että kaivausmaan seulonnassa kokenut arkeologi.

Pienet silmät ja kädet osoittautuvat usein myös vanhempia tarkemmiksi – jokainen eteen sattunut löytö tai kiinnostavan näköinen möykky tutkitaan tarkasti. Kaivetun maan seulonnassa ollaan erityisen tarkkoja, ettei mitään mene hukkaan. Parhaimmillaan yh-



Seulalla.

den ämpärin seulomiseen saattaa mennä puolikin tuntia, kun talteen nypitään pienimmätkin löydöt hiiltyneistä viljanjyvästä myöten. Kontrolli toimii myös lapsiryhmän kesken. Isommat varoittavat pienempiä jos huomaavat näiden kaivavan liian ronskisti; ”Älä kaiva tuota vaaleaa hiekkaa, se on jo seuraava maakerros!” Innokkaimmat oppilaat pääsevät osallistumaan myös kaivausten dokumentointiin kirjoittamalla tietoja löytöpusseihin tai pitele-mällä prismatikkua kaivauksilla. Kuka tietää, vaikka samoihin arkeologin-alkuihin törmäisi myöhemmin akateemisella uralla; useampi kuin yksi lapsi ilmoittaa joka kaivauspäivä aikovansa isona arkeologiksi!

Ja mikä tietysti tärkeintä; lapset nauttivat kaivauspäivästä täysin siemauksin. Joka kesä kerätyn palautteen mukaan kaivauksille osallistuminen on vuodesta toiseen lasten lempiasia koko viikon kestävästä kesäkoulusta. Mieleenpainuvimpia ovat tietysti juuri omalle kohdalle osuneet löydöt, mutta sekään ei ole tärkeintä. Tärkeintä on itse osallistuminen. Arkeologinen kaivauspäivä on kuin jännittävä löytöretki Turun historiaan. Niin kuin yksi poika, joka eräillä kaivauksilla keskeytti yhtäkkiä työnsä, kääntyi muihin päin ja totesi: ”Miettikää, just tässä kohtaa on joku joskus asunut”.

Kesäkouluja järjestetään Aboa Vetus & Ars Nova –museolla joka kesä kahdeksan ja mukaan ovat tervetulleita kaikki kouluikäiset. Vuonna 2011 museolla ei järjestetä kaivauksia, mutta arkeologia on joka tapauksessa kiinteä osa viikon ohjelmaa.

Lisätietoja museosta ja Kesäkoulusta: www.aboavetusarsnova.fi.

Janna Jokela



Kesäkoululaiset pitävät huolen, että mikään ei mene ohi silmien.



Gustaf Wilhelm Finnbergin litografia Turun jäänöksistä (1827). Tuomiokirkon edustalla näkyy palaneiden kivitalojen pystyyn jääneitä seiniä. Rauniot purettiin palon jälkeen ja niiden paikalle perustettiin Tuomiokirkon-, Brahen- ja Porthaninpuistot. Ateneum.

Palaneen käryä:

Turun Brahenpuiston ja Porthaninpuiston kaivaukset

Turun palomiehet olivat toivotonmassa tilanteessa syyskuun 5. päivän vastaisena yönä 1827. Tulimeri oli levinnyt Aninkaistenmäeltä alas ja loikannut Aurajoen yli. Mikään ei voinut enää estää sitä tuhoamasta suurta osaa kaupungista. Lukuisat ihmiset menettivät omaisuutensa, Turun akatemian kirjasto tuhoutui ja samalla paloi enin osa säilyneistä keskiaikaisista kirjallisista lähteistä. Yksi niistä, joiden elämää palo satutti pahasti, oli taiteilija Gustaf Wilhelm Finnberg. Hän menetti suuren osan siihenastisesta tuotannostaan, mutta sai vaikeasta tilanteesta huolimatta ikuistetuksi tuliyön jälkeisen aamun litografiaksi, jossa aurinko on nousut itäiselle taivaalle valaisemaan kaupungin yllä vellovia savupilviä ja liekit paikoin vielä loimottavat raunioissa.

Kuten tunnettua, Turku rakennettiin uudelleen palon jälkeen. Carl Ludvig Engelin 1828 laatimassa asemakaavassa katuja oli levennetty ja kortteleita halkoivat puilla istutetut palokujat, joiden oli tarkoitus estää mahdollista uutta tulipaloa leviämistä kesyttömästi. Tuomiokirkon ympärille jätettiin – Turun arkeologian kannalta onneksaasti – suojavyöhykkeeksi kolme puistoa, Tuomiokirkonpuisto, Brahenpuisto ja Porthaninpuisto.

Kun tuomiokirkon ympärillä olevat rauniot oli saatu puretuiksi, puistoksi tuleva alue tasoitettiin ja paikalle ajettiin ruokamultaa. Vuonna 1833 istutettiin puistojen ensimmäiset puut, ja joitakin tuolloin istutettuja puita on edelleenkin elossa. Puistojen alle jäi kivettyjä katuja, pihamaita ja talojen kellareita ja perustuksia, rauniokau-

punki, jossa säilyivät pääpiirteet paloa edeltävästä asemakaavasta.

Vajaan kahden vuosisadan kuluessa puistomaisema on muuttunut, kun paikoin ei ole istutettu uusia puita kaadettujen tilalle ja toisin paikoin puita on istutettu uusiin kasvupaikkoihin. Turun kaupunki on laatinut vuosiksi 2008–2011 kolmen puiston puiden uudistusohjelman, jonka tarkoituksena on uusia lahovaurioituneet puut ja palauttaa jo kadonneet puusommitelmat. Koska istutuksia varten kaivetaan kuopat multakerroksen läpi, oli alusta alkaen selvää, että Turun museokeskuksen arkeologien on tutkittava istutusalueet ennen kuin taimitarhan autot päästetään paikalle.

Turun museokeskuksen kaivaukset aloitettiin keväällä 2008 Brahenpuistossa. Tutkimusten kannalta oli rajoite, että puiden istuttamiseen riittää noin metrin syvyisen kuopan kaivaminen: keskiaikaisiin kerroksiin ja rakenteisiin asti ei siis voitu päästä, koska se olisi edellyttänyt kaivamista kahden-kolmen metrin syvyyteen. Tutkimusten pääasiallinen merkitys onkin siinä, että saimme melko laajalla alueella läpileikkauksen Turun palossa tuhoutuneesta asemakaavasta ja siitä, mitä alueella palon jälkeen oli tapahtunut. Ruokamultakerros, joka oli ajettu puiston kasvupohjaksi, osoittautui yhtenäiseksi. Yhtenäiseksi osoittautui myös vuoden 1827 palon horisontti. Rakennusten maanpäälliset osat on purettu kivijalan alaosa myöten ja tiilet, kivet, laasti ja muu palamatta jäänyt purkumassa on ajettu pois. Katu- ja pihakiveykset on jätetty ainakin osittain paikoilleen. Tulen jäljiltä raunioihin on jäänyt tuhkaa ja kivijaloissa ja mukulakiveyksissä on nopean lämpölaajenemisen aiheuttamia vaurioita. Vaikka aikalaisten kuvauksissa luonnehdittiin tulipaloa hillittömäksi, kaivauksessa löydettiin kuitenkin paikka paikoin

merkkejä onnistuneesta sammuttamisesta. Sellaisia ovat puuhiilikerrokset ja hiiltyneet puulattiat, jotka eivät ole palaneet loppuun asti ja muuttuneet pelkäksi tuhkaksi.

Tuomiokirkkokorttelissa asui varakasta väkeä. Keskiajalla siellä oli porvarien omistamia rakennuksia, kirkollisia kiinteistöjä ja kiltataloja. Varhaisimman tonttiluettelon (1756) mukaan korttelissa asui virkamiehiä, Turun Akatemian opettajia, kauppiaita, sotilaita ja mm. kaupungin pormestari. Heidän asuinrakennuksensa olivat kivistä ja tiilestä muurattuja ja ne säilyivät puutaloja paremmin monesti toistuneissa tulipaloissa. Kivi- ja tiilirakennukset voitiin usein korjata asumiskuntoon, jos ja kun uutta rakennettiin, se pystytettiin vanhojen perustusten ja kellarien päälle. Rakennusten vanhimmat osat saattoivat Turussa olla käytössä 1300-luvun lopulta 1800-luvulle. Näin rakennusten, pihamaiden ja katujen muodostamasta asemakaavasta muodostui kaupungin pysyvä ja pitkäaikainen luuranko, joka säilyi sellaisenaan vuosisatojen ajan.

Brahenpuiston ja Porthanipuiston kaivauksissa saatiinkin esiin joitakin sellaisia yksityiskohtia, jotka palautuvat keskiaikaiseen asemakaavaan. Osa

niistä oli tunnistettavissa vielä 1827, osa oli hävinnyt siihen mennessä. Jälkimmäisiin kuuluu iäkäs, munkkimitäyksen perusteella luultavasti keskiaikainen tiilirakennus, joka saatiin osaksi esiin vuoden 2008 kaivauksissa. Sijaintinsa perusteella rakennuksen jäännös voidaan yhdistää Turun kirkkoherran taloon, jossa 1700-luvun alussa asui mm. silloinen maisteri Daniel Juslenius. Huonokuntoinen pappila tuhouttiin kokonaan venäläismiehityksen 1713–1721 aikana, ja sen paikkaa edustaa myöhemmissä Turun kartoissa rakentamaton tontti.

Vuosien 2008 ja 2010 kaivauksilla paljastuneita rakennusten jäännöksiä voidaan yhdistää myös ns. venäläiseen karttaan, jonka venäläiset sotilastopografit laativat Turun ollessa miehittynä 1741–1743, ja Turun ja Porin läänin maanmittarin Daniel Gadolinin vuosina 1754–1756 laatimaan karttaan. Tällä tavoin tulevat tunnistetuiksi piispa Browalliuksen perillisille kuulunut talo Gadolinin tontilla 26 ja joiltakin osin kauppias Hans Imbergille kuuluneet rakennukset tontilla 13 sekä kielimestari Pierre Renaut'n tontilla 14 sijainneet rakennukset – ainakin jollakin todennäköisyydellä, koska tunnistaminen riippuu osaksi siitä,



Kaivausalueen seinämässä näkyy paksu puuhiilikerros, joka levittäytyi myös etualalla olevan tiilitason päälle. Rakennuksen jäännös tontilla, joka 1756 kuului kauppias Hans Imbergille.

Valok. Turun museokeskus / Sonja Hukantaival 2010.

Turun museokeskus,
Museovirasto ja Turun yliopiston
arkeologian oppiaine järjestävät
yleisötilaisuuden

Arkeologisia kenttätöitä Varsinais-Suomessa vuonna 2010

**Vanha Suurtori,
Vanhan Raatihuoneen
juhlasali (3. kerros)
perjantaina 15.4. 2011
klo 10.00 - 16.00**

Esitelmien aiheina mm.

- Kaarinan Ristimäen kaivaukset
- Halikon Kirkkomäen kalmisto-
kaivaukset 2008-2010
- Maiseman palapeliä Halikon
Kirkkomäellä
- Kuusiston linnan tutkimuksista
- Pinellan kaivauksista
- Vakka-Suomen arvokkaat maisemat
ja muinaisjäännökset -
hyönteisinventaariota perinne-
maisemilla
- Museoviraston organisaatio-
muutoksesta

Väliajalla on mahdollisuus os-
taa keittoa, kahvia/teetä, suo-
laista ja makeaa kahvileipää
Vare ry:n myyntipöydältä. Tilai-
suudessa myydään myös edulli-
sesti arkeologista kirjallisuutta.

Tervetuloa!



mitä tekijöitä painotetaan historiallis-
ten asemakaavakarttojen oikaisemis-
sa ja miten paljon tunnetaan vastinpi-
skeitä, joiden avulla karttoja oikaistaan.

Brahen- ja Porthanipuistojen tutki-
mukset tarkensivat myös muutamien
katujen sijaintia vanhassa asemakaa-
vassa. Kroopinkatu oli saanut nimen-
sä Mätäjärvestä Aurajokeen laskevasta
ojasta Gropen (1406 Gropena), joka
oli Turun murteella krooppi tai kroo-
pi. Katu ja oja kulkivat selvästikin rin-
nakkain, mutta ei tiedetä tarkasti, mi-
ten. Kroopinkadun jäännösten tarkka
sijainti saatiin yhdessä kohdassa Bra-
henpuistossa määritetyksi, joskin katu
oli suureksi osaksi purettu palon jäl-
keen. Kadun kanssa rinnakkain kulki
mukulakivistä rakennettu vesikouru,
joka saattaa olla osa Krooppia, vaika
lähteissä mainitaan nimenomaan
puusta tehdyt vesikourut Kroopin yh-
teydessä.

Toinen esiin saatu katu oli Kirk-
kokatu, joka keskiajalla yhdisti tuo-
miokirkon, Suomen hiippakunnan
kirkollisen keskuksen, toriin ja raati-
huoneeseen, Suomen kaupan ja hal-
linnon keskukseen. Kirkkokadun stra-
tigrafisesti nuorin kivetty pinta, joka
aikaisempien tutkimusten perusteella
on peräisin 1700-luvun ensimmäisel-
tä puoliskolta, tuli esiin viidessä istu-
tuskoupassa. Kun otetaan huomioon
aikaisemmat arkeologiset havainnot,
Kirkkokadun sijainti tunnetaan nyt
tarkasti kahdeksassa pisteessä. Tämä
tekee mahdolliseksi tarkastella kadun
kuvautumista 1600- ja 1700-luvun
asemakaavakartoissa koko kadun pi-
tuudelta, 175 m:n matkalta. Turun
vanhimmassa kartassa, Olof Gan-
giuksen kartassa vuodelta 1634, ja sen
kopioissa 1630-luvun lopulta Kirk-
kokatu poikkeaa 5–9 m oikeasta pai-
kastaan. Poikkeama on suurempi kuin
Gangiuksen kynän piirtämistarkkuus.
Kroopinkatu poikkeaa peräti 14–19 m
oikeasta paikastaan. Yhteistä poik-
keamille on, että ne ovat syntyneet jo
aiemmin tunnetussa Tuomiokirkko-
korttelin kuvautumisvirheessä, jossa
Gangiuksen karttakuva on kiertynyt
myötöpäivään, tuomiokirkko keski-
pisteenä. Myöhemmissäkin kartoissa

on kuvautumisvirheitä Tuomiokirk-
kokorttelissa, joskin useimmiten pie-
nempiä. Tässä opittiin siis arkeologi-
sen tutkimuksen sivutuotteena uutta
historiallisista asemakaavakartoista.

Kaikkiaan on säilynyt yli 20 asemakaa-
va- ja regulointikarttaa, joita voidaan
käyttää ja on käytetty Turun histo-
riallisten karttojen ja arkeologisten
jäännösten yhteensovittamiseen. Työ
on vasta aluillaan, eikä se ole yksityis-
kohtien tasolla ongelmaton. Van-
hojen karttojen kuvautumisvirheet
aiheuttavat sen, että kartalle piirretyt
yksityiskohdat saattavat sijaita epäto-
dennäköisiltä vaikuttavissa paikoissa
ja arkeologisten rakenteiden ajoitusten
puuttuminen tekee niiden vertailun
karttakuvaan epävarmaksi, kun ei voi
tietää, minkä ajan karttaan vertai-
si. Karttojen kuvautumisvirheitä on
opittava tuntemaan paremmin, jotta
tunnistukset ja oikaisu onnistuisivat
luotettavasti, mutta pitkällä tähtäimel-
lä historiallisten karttojen hyöty arke-
ologisten kaivausten suunnittelussa ja
museokeskuksen yleisötyössä on kui-
tenkin ilmeinen.

Esinetason kuumuutta

Kaivausten löydöstö on pääosin pe-
räisin kerroksista, jotka sekoittui-
vat Turun palon jälkeä tasoitettaessa, ja
niitä peittävästä puistomullan kerrok-
sista. Ei siis ole yllättävää, että löydös-
tössä on edustuneena esineitä pitkältä
ajanjaksolta. Läkkäimmät ajoitetut esi-
neet löydöstössä, joka käsittää 6189 tä-
hän mennessä luetteloitua fragmenttia
(1997 alanumeroa), ovat nauharuode-
pikarin paloja ja siegburgilaisen kivisa-
vikannun paloja keskiajalta. Ajoittami-
sen kannalta tärkeitä rahoja löydettiin
47. Vanhin niistä on Juhana III:n
hallituskaudelta 1590-luvun alusta ja
nuorin on yhden pennin kupariraha
Aleksanteri II, 1875. Löydöstössä on
mm. keraamista ja lasiastioita, tupak-
kapiippuja ja ikkunalasiasia sekä edustava
kokoelma ruukku- ja levykaakeleita,
joissa on mm. renessanssi- ja barokki-
tyylisiä reliefejä. Rariteetteihin kuulu-
vat mm. kukon muotoinen oluttyn-



Kaivausalue N vuonna 2010. Vasemmassa yläkulmassa on saatu näkyviin muutama neliömetri Kroopinkadun mukulakiveystä. Vasemmalla alhaalla mukulakivistä rakennettu vesikouru, joka johti vettä vasemmalle kohti Aurajokea. Oikealla alakulmassa tiilistä holvatus kellarin katto sekä Kirkkokadun reuna. Valok. Turun museokeskus / Sonja Hukantaival 2010.

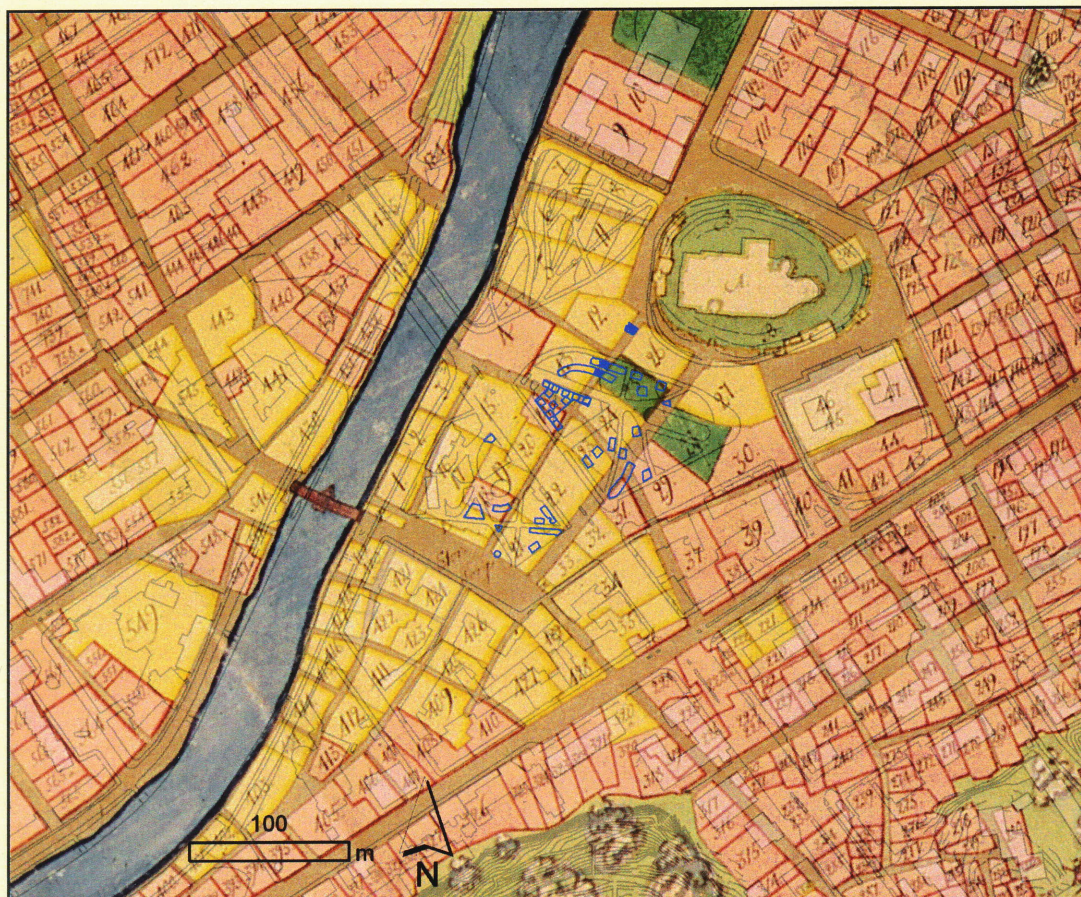
Keskellä myöhäisin kerros kivettyä keskiaikaan palautuvaa Kirkkokatua ja sen päällä Turun palon jälkeen istutetun puun kanto.

Valok. Turun museokeskus / Päivi Repo 2008.



nyrin hana 1500-luvulta rakennuksen tiililattian päältä, majolika-keramiikka ja Weserin alueella Saksassa valmistettu kolmijalkapata (noin 1580–1630).

Valikoima sopii ajatukseen Tuomio-kirkkokorttelin asukkaiden varallisuudesta, mutta yhdellä tavalla yksipuolinen löydöstö kuitenkin on: siitä miltei puuttuu orgaaninen aines. Luuesineitä kyllä tallennettiin, mutta niitäkin vain muutama: kampa, kaksi veitsenkahvaa, tappi, rengas ja neulakotelo. Pui-
tojen läpäisevä maalaji ei ole ollut omiaan säilyttämään orgaanista ainesta, mutta aineistoa tarkastellessa maalajia tärkeämmäksi yksipuolisuuden selittäjäksi nousee kuitenkin kuumuus, joka kaiken kertyneen aineiston perusteella on johtunut Turun palosta. Näyttää siltä, että vain sellainen esineistö, joka ainakin jonkin verran kestää korkeaa lämpötilaa, on säilynyt. Olemme dokumentoineet sadoittain havaintoja saviastioiden ja levykaakelien lasitteen vaurioitumisesta: lasitteen pinta on sulanut ja kiehunut kuplille tai vetäytynyt karkean hiekkamaiseksi. Osa löydetyistä piikivistäkin (tulukset) on kuumuuden vaurioittamaa. Iäkkäimmät kuumuuden vaurioittamat keramiikan palat ovat



Kartta: Ruotsin valtionarkisto, oikaisu: Turun museokeskus /
Tapani Tuovinen 2011.

Maanmittari Daniel Gadolinin kartta (1756) oikaistuna Turun kaupungin digitaaliselle kanta-kartalle affiinisien muunnosten avulla. Sinisellä rajattuina vuosien 2008 ja 2010 kaivausalueet, täytetyt siniset kuviot osoittavat arkeologisissa kaivauksissa 2005, 2006 ja 2008 paljastettuja osia Kirkkokadusta. Tässä kartassa arkeologisesti tunnistetut yksityiskohdat ovat paikoillaan keskimäärin ± 4 m:n tarkkuudella.

kaksi Raeren-kannun palaa 1500-luvulta. Ne nostavat esiin kysymyksen, missä määrin vauraat kaupunkilaisperheet 1800-luvun alussa käyttivät menneiltä sukupolvilta periytyneitä, kenties hyvinkin iäkkäitä taloustavaroita ja millaisia elinkaaria löydöstöön ylipäänsä sisältyy. Vai olivatko iäkkäät taloustavarat jo käytöstä poistettuina vuonna 1827, mutta kuitenkin sellaisissa paikoissa, joissa ne altistuivat kuumuudelle?

Turun palo tuhosi paljon aineellista kulttuuria. Toisaalta palo sai aikaan sen, että aineellisen kulttuurin jäännöksiä peittyi maan alle, ja vanhan

keskustan puistoissa ne säilyivät miltei kokonaan suojassa myöhemmältä rakentamiselta. Turun palon horisontti näyttäytyy puistokaivausten perusteella melko yhtenäiseltä ja mahdolliselta tunnistaa. Sen ansiosta on periaatteessa mahdollista suhteuttaa suuri määrä Turun paloa vanhempaa löydöstöä ja rakenteita palon horisonttiin ja tarkastella aineellisen kulttuurin pitkän keston ilmiöiden jatkumista 1800-luvulle. Käytännössä on vielä paljon tekemistä ennen kuin ollaan niin pitkällä, mutta jo se vähitellen tarkentuva kuva, joka Turun Tuomiokirkonpuiston ja -torin, Brahenpuiston ja Porthaninpuiston

arkeologiasta on tähän mennessä saatu, nostaa esiin arvokkaan promeneerauspaikan merkityksen yhtenä kaupunkikulttuurin perinnön keskeisistä paikoista Suomessa. Puisto on totuttu näkemään kansallisena juhlapaikkana joulurauhan julistuksen televisioinnissa ja fiktiivisena keskiajan näyttämönä kaupallisten tapahtumien mediajulkisuudessa, eikä sen merkitys kulttuuriperinnössä ole ollut yhtä ilmeinen ja yhteinen.

Tapani Tuovinen